

Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Muamma Şerhlerine Dair

On the Riddle Interpretations by Salah Al-Din Uşşaki

Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan ŞAHİN*

Özet

Köken olarak Fars edebiyatına dayanan muamma, her ne kadar bazı dönemler zaman kaybı ve boş bir uğraş olarak görülse bile, bazı dönemlerde keskin bir zekâ belirtisi ve şairane yetenek olarak görülmüştür. Şiirdeki yüzeysel anlam tabakasının arkasında gizlenen muammalar, basit bir bilmece çözümü olarak değil, erbabına hitap eden bir mazmun olarak kabul edilmiştir. Beytin muammasını çözmek demek metne mana cihetinden derinlik kazandırmak ve metnin mazmununu keşfetmek demektir. Bu bağlamda Salâhaddîn-i Uşşâkî, gerek muammalarla örülü metinler yazmak, gerekse anlaşılması zor metinlerin müşküllerini gidermek bakımından önemli bir sima olarak ortaya çıkmaktadır. Salâhî mahlasını kullanan şârih, döneminde kimilerince "anlamsız" diye nitelenen birçok metni şerh etmesiyle de ünlenmiştir. Bu yazıda Salâhî'nin muammacılığı şerh ettiği beş beyit ve bir gazel etrafında ele alınmıştır. Beş beyitten dördü Farsça'dır. Beyitlerden biri Şevket-i Buhârî ve biri Enverî'ye aittir. Biri Letâ'ifü'l-Hayâl beyitlerinden olarak kaydedilmiştir. Birinin ise şairine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ele aldığımız diğer iki metin Türkçe'dir. Bunlardan birisi Salâhaddîn-i Uşşâkî'ye ait bir gazeldir. Diğeri ise kime ait olduğuna dair bir kayıt bulunmayan Türkçe bir beyittir.

Anahtar kelimeler: Muamma, Salâhî, şerh, mazmun, Şevket, Enverî, Letâ'ifü'l-Hayâl

Abstract

Though riddle, which derives from Persian literature, is evaluated even as loss of time and worthless job in certain periods of time, it is also considered as a sign of wit and poetic talent in some periods. The riddles that have figurative meanings beyond their literal meanings were accepted as metaphors addressed to the experts. To understand the riddle of the couplet contributes to a deeper meaning to the text and discovering the metaphors of the text. In this context, Salah al-din Uşşaki is a significant figure in terms of both writing texts full of riddles and his eliminating the problems that make the understanding of the texts difficult. The critic using Salahi penname (mahlas) became famous for interpreting many texts classified as meaningless by some people in his period. This article discusses the five couplets and a ghazal that are criticized by Salahi. The four couplets of the five are written in Persian. One of the couplets belongs to Şevket-i Buhari and one of them belongs to Enveri. One of them is determined as Latâif al-Hayâl couplet. One of them is anonymous as no information exists about its poet. The other two texts are written in Turkish. One of them is a ghazal by Salah al-din Uşşaki. The other is an anonymous Turkish couplet that has no information on its poet.

Keywords: Riddle, Salahi, interpretation, metaphor, Şevket, Enveri, Latâif al-Hayal

*Bende yok sabr u sükûn sende vefâdan zerre
İki yokdan ne çıkar fikr edelim bir kerre*

(Nâbi)

Genelde şairlerin yahut şârihlerin hüner gösterme sahası olarak görülen muamma, klâsik edebiyatın harflerle yapılan sanatlar kısmında en basit şekliyle yerini alır. Bir harfin ebced değeri, (muammadaki ipuçları vasıtasıyla) bu değere yapılan eklemeye ya da çıkarmalar, yine birtakım yöntemlerle bazı kelimelerin eş anlamlılarını tespit çabaları ve buna benzer birçok ameliye muamma çözümlerinde karşımıza çıkar. Aslında muamma, erbabı dışındakilere kendisini kapatması yönüyle mazmuna benzer. Nasıl ki mazmunu çözülemeyen beytin, anlam inceliklerine nüfuz edilemez ve beyit mana cihetinden eksik kalırsa, muamması çözülemeyen bir beyit de aynı şekilde yüzeysel ve basit kalacaktır. Bu yönüyle muamma beytin mazmunu da olmaktadır. Muammayı divan, mecmua ve müstakil risalelerde çoğu zaman tek bir beyit şeklinde görmenin yanı sıra bazen bir gazelin içinde gizlenmiş olarak da görmek mümkündür. Bu bağlamda Cem Dilçin'in, Fuzulî'nin bir gazelini geleneksel şerh yöntemi ve yapısalci metod ile tahlili akla gelmektedir [Dilçin 1991]. Cem Dilçin, gazelin beşinci beytinin mazmununu, *Leylâ* ve *Mecnûn* isimleri üzerine kurulmuş bir muamma olarak açıklamaktadır.¹ Diğer taraftan Dilçin, yine Fuzulî'nin, nesib bölümü lugaz olan bir kasidesini tespit etmiştir [Dilçin 1999]. Bunlara ilaveten, genelde harflerle yapılan sanatlar yahut tevriye için örnek gösterilen Baki'nin:

Gitmez o mehûn râ gibi hançer kemerinden

Üftâdelerin öldürür âh işte burası [Küçük 1994: 297]

beyti "Murâd" ismini hâvî bir muamma beytidir.² Bilindiği kadarıyla muammaya dair teorik anlamda bilgi veren ve muamma çözüm yollarını anlatan çalışmalardan ilkinin Ali Nihad Tarlan yapmıştır [Tarlan 1936]. *Divan Edebiyatında Muamma* adını taşıyan eser, alana dair klasik kaynaklarda kullanılan genel terminolojiyi sunması bakımından önemlidir. Bir diğer çalışma, *Fuzulî'nin Muamma Risalesi* adıyla Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından yapılmıştır [Kürkçüoğlu 1949]. Kürkçüoğlu, bu çalışmada Fuzulî'nin Farsça muamma risalesini eski harflerle

¹ Söz konusu beyit ve Dilçin'in muammaları çözümü şöyledir:

Her sehî-kad cilvesi bir seyl-i tûfân-ı belâ

Her hilâl-ibrû kaşî bir ser-hat-ı meşk-i cünûn

"Cilve" görünme demektir ve muamma çözümünde ipucudur. Cilve sözüyle سيل (seyl) ve بلا (belâ) sözcüklerine işaret olunmuştur. Bu kelimelerden sonuca ulaşmak için hangi harflerin düşürüleceğine "ser-hat" sözcüğündeki "ser" yani baş sözcüğü işaret etmektedir. Seyl ve belâ kelimelerinin ilk harfleri س ve ب kaldırıncaya geriye ي ve لا kalır. Telif-i imtizâcî ile لا hecesinin ل (lâm) ve ا (elif) harfleri arasına ي getirilirse ليلا (Leylâ) adı bulunur. Yine ser-hat'taki ser yardımıyla مشق (meşk) ve جنون (cünûn) kelimelerinin baş harfleri (م) mîm ve (ج) cîm'e işaret edilmektedir. "Kaş" sözünden teşbih ve istiare yoluyla anlaşılabilir nûn'dur. "Her" sıfatı iki kaşî belirtmektedir. Yani iki nûn (ن ن) alınacaktır. "Bir" sözcüğünün işaretiyle eldeki (ن ج م) harfleri birleştirilir. Böylece ortaya (مجنن) *mücennem* (delirmiş, deli) lafzı çıkar. Bu da "Mecnûn" demektir. Yahut meşk'in başındaki (م) mîm harfi (جنون) cünûn sözcüğünün başına getirilirse (مجنون) Mecnûn ismi bulunur. [Dilçin 1991: 62].

² Salâhaddin-i Uşşâkî bu muammayı şu şekilde çözmektedir: "Meh'in (مه) kemerinden râ (ر) gibi hançer gitmez demek" *meh'in* harfleri arasına *hançerin* -şekil olarak hançer *râ* harfine benzetildiğinden eklenmesi demektir. Ortaya (مه) çıkar. He (ه) harfinin ebceddeki değeri beştir. Bu bağlamda "he" harfi, hesap bakımından elif (ل) ve dâl (د) -*elif'in ebced değeri bir, dâl harfinin ise dörttür*- harflerine eşittir. Bu yüzden (مه)'deki he'nin yerine elif ve dâl harfleri yazılır. Neticede ortaya "Murâd" (مراد) ismi çıkar. Bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi nu. 2684, vr. 53a-53b. (Beytin ikinci mısraı bu yazmada "Âşıklarımı öldürür âh işte burası" biçimindedir.)

yayınlamıştır. Muammaya dair etraflı çalışmalardan biri *Türk Edebiyatında Muamma* ismiyle Ali Fuat Bilkan'a aittir [Bilkan 2000]. Bilkan'ın bu eseri muammanın tarihi seyri, Arap, Fars ve Türk edebiyatındaki vaziyeti ile muammaya dair temel kaynak durumundaki yazmalardan teorik anlamda yaptığı nakil ve muamma çözümleri sunması açısından kayda değerdir.³ Ancak bahsi geçen kaynakların çoğunda da vurgulandığı üzere, muamma çözümüne dair önemli kaynaklar, Fars edebiyatından tercüme yahut şerh yoluyla Türk edebiyatına intikal etmiştir. Mîr Hüseyin-i Muammâyî ve Mollâ Câmî'nin muamma risalelerine *Lâmi'î Çelebi* ve *Sürûrî* tarafından yazılan şerhler alanın güzideleri arasında görülmektedir.⁴

Muammanın mahiyetine dair iki görüşten bahsetmek mümkündür. İlk görüş, *muammanın vakit kaybına sebep olan boş bir uğraş* olduğunu iddia etmektedir. Yekta Saraç'ın belirttiğine göre böyle bir nitelenin kökeninde Câhız'ın, "*Muamma mühim bir şey değildir*" şeklindeki vurgusu ve yine bu vurguyu destekler mahiyette, Nazzâm gibi birçok ilimde kudret sahibi âlimlerin muamma yazmaması yatmaktadır [Saraç 1997: 301-302]. Ali Nihad Tarlan, Câhız'ın bu iddiasını Taşköprülüzâde'ye yaptığı atıfla doğruluyor:

"Ekseriya ikinci ve üçüncü derecede şairlerin eserlerinde rastalanan muamma sanatı bize İran edebiyatından gelmiştir. Mevzuatü'l-ülûm müellifi: *Arap edebiyatında bu kadar tedkikat yaptığım halde ancak beş muamma bulabildim. Bunlar da incelik ve güzellikte İran şairlerinin derecesine erişememişlerdir. Muammaya İranlılar fazla ehemmiyet vermişler, çok muamma yazmışlar ve usullerini tesbit etmişlerdir.*"⁵ [Tarlan 1936: 3]

Tarlan'ın, muammacılığı ikinci ve üçüncü sınıf şairlerin meşguliyeti olarak tanımlamasının temelinde ise Ali Ekrem Bolayır'ın: "*Şarkda da bu oyuncakla (muamma ile) hayli tevaggul edilmiştir. Lâkin Fuzûlî, Bâkî, Nef'î gibi büyük şâ'irlerimiz lugazlar, mu'ammâlar yazmamışlardır. Nâbî, Vehbî gibi ikinci derecede şâ'irlerimizin bir hayli bilmeceleleri dîvânlarında görülür.*" [Tarlan 1936: 9] şeklindeki sözleri yatmaktadır. Fuad Köprülü'nün muammanın ehemmiyetsizliğine dair görüşlerini, Fuzulî'nin "Risâle-i Muammâ"sı üzerine yaptığı değerlendirmelerden çıkarmak mümkündür. Köprülü, Fuzulî'nin kendi döneminin modasına uyararak bir muamma risalesi tertip ettiğini söylemekte ve sanat bakımından bu risalenin önemsiz olduğunu belirtmektedir [Köprülü 1988: 696].

İkinci görüş ise muammayı keskin zekâ ürünü kabul etmektedir.⁶ Bu bağlamda muamma hüner gerektirir. Muammacılar da hüner sahibi kimselerdir. Muammayı vakit kaybı yahut laf ebeliği olarak görenlerin aksine ikinci görüşü dile getirenler, bir tür olarak muammayı önemser ve muamma çözememeyi özellikle saz şairleri için bir nakısa kabul eder. Bu bağlamda şair için muamma söylemek ve çözmek bir nevi rüsdünü ispatlamak gibidir. Kürkçüoğlu'na göre

³ Ayrıca muammaya dair bk. Amil Çelebioğlu, *Muammalara Dair*, Türk Kültürü, XVII, 200-2002, 1979, s. 38-43. Mehmet Arslan, "*Zâtî'nin Şiirlerinde Mu'ammâ Benzeri Harf ve Kelime Oyunlarına Dair*", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s. 305-317. Yekta Saraç, *Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri*, İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. 27, 1997, ss. 297-310. Pervin Çapan, *18. yy. Tezkirelerinde Örneklenen Muamma ve Lugazlar*, Osmanlı Araştırmaları, sayı 26, 2005, ss. 205-222. Necip Fazıl Duru, *Lütfullah Halîmî b. Ebî Yûsuf'un Bahru'l-Garâib Adlı Eserinde Muamma Bahsi*, Selçuk Ü. Edebiyat Fak. Dergisi, sayı, 25, 2011, ss. 109-138. Bahadır Güneş, *Bir Muamma ve Lugaz Metni Hakkında*, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, sayı, 4/2, 2015, ss. 526-545.

⁴ Muamma şerhleri ile ilgili daha geniş bir tasvir için bk. Ali Fuat Bilkan, *Türk Edebiyatında Muamma*, Akçağ, Ankara 2000.

⁵ Arap edebiyatında muammaya dair bk. İsmail Durmuş, *Muamma*, DİA, c. 30, ss. 320-322.

⁶ Tarlan, muammanın İran edebiyatında padişahlara, ümeraya bir zekâ hediyesi olarak sunulduğunu belirtmektedir.

muamma yazmak şairlik mesleğinin vazgeçilmezlerindedir. Şair, büyüklük vasfına sahip olabilmek için, içerisinde muammanın da bulunduğu her türlü vadiye at koşturmak zorundadır Kürkçüoğlu [Kürkçüoğlu 1949: 65-67; Bilkan 2000: 45-46]. Tezkirelerde de muammacı şairlere yönelik sitayişler mevcuttur. Muamma tertip eden şairler tezkirelerde *yaratıcılık* bağlamında ele alınırken muamma çözenler takdirle zikredilmiştir. Zira tezkireci için muamma ve lugazlar diğer nazım şekillerinden farklı olarak şairin şiir bilgisinin yanı sıra, zihin ve zekâ gücünün seviyesini de göstermektedir.

1. Salâhî'nin Muammacılığı

Salâhaddîn-i Uşşâkî, sadece muammalara değil, idrak edilmesi güç yahut yanlış anlaşılmaya her an müsait şathiye biçimindeki metinlere yazdığı şerhler sebebiyle de haklı bir üne kavuşmuştur.⁷ Bu durumu, Salâhaddîn-i Uşşâkî tarafından şerh edilen Eşrefoğlu Rûmî'nin "*Tecellî şevk-i didârun beni mest eyledi hayrân/ Ene'l-Hak sırrını cânım anınçün kılmadı pinhâr*" matlâlı kasidesinde ve bazı muamma şerhlerinde görmek mümkündür. Söz konusu kasidenin kaleme alınma sebebinin Salâhî Efendi:

"Bu hakîr Salâhî-yi derdinde ihvân-ı safâdan bir 'azîz gelüp recâ tarîkı ile Hazret-i Eşref-zâde merhûmun *tecellî şevk-i didârun beni mest eyledi hayrân* kasidesi nasara yensuru bâbına muvâfık olmayup i'râb ve binâ kâ'idesine gayr-ı mutâbık olmagıla hâlâ ba'z-ı ihvân haylî mütevehhim olup şer'-i şerîfe muhâlifdür diyü çok güft u gû eylemişlerdür. Bu kasidenün şer'a tatbîk vechi üzerine Eşref-zâde kelâminun te'vîlin recâ iderüm didükde her ne kadar râh-ı ta'allüle zâhib oldum ise çâre olmadı. Bu vechile ilhâh u ikdâm idüp (...) hazret-i 'azîzün kelimât-ı dehşet-âmîzin şer'a tatbîkda keşf-i râz lâzım gelmez. Belki ecr-i cezîl lâzım gelür didükde hazret-i 'azîzün 'ankâ-yı hüviyyet-meyhânesinde 'aşkıla mest ü lâ-ya'kıl oldukları hâlde eyitdükleri nagamâtı ve bu vechile olan evzâ' u hâlâtı 'ukalâya tefhîm itdürmek müşkildür. Lâkin humakâya ne vechile anladursız. Ehl-i insâfa göre âsândur." [İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin nr. 832, vr. 1b-2a] sözleriyle dile getirmektedir. Burada dikkate değer husus, şer'an pek de caiz görülmeyen bir şathiyenin şeriat akidelerince te'vîlinin Salâhî'den istenmesidir. Salâhaddîn-i Uşşâkî için zor olan, kasidenin şerh ü te'vîli değil, kasidenin remizlerini ulemâ-yı kısrîye (ukalâya) anlatabilmektir.⁸

Salâhî'nin muamma vadisindeki hünerine ise şerhini yaptığı bazı muammalardan şahit olmak mümkündür. Şevket-i Buhârî'nin beytini şerh ederken Salâhî tarafından düşülen: "*Ba'zılar*

⁷ Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin biyografisi ve şarihliği için bkz. Mehmet Akkuş [1998], *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara MEB Yay; Semih Ceyhan [2009], *Salâhî Efendi, DİA*, cilt 36, , ss. 17-19; Resul Arıcı [2006], *Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul; Hafize Keleş [2008], *Salâhaddîn-i Uşşâkî ve Türkçe Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

⁸ Vahdet-i vücûd nazariyesini benimseyen Salâhaddîn-i Uşşâkî, sûfiler ile ulemâ-yı kısrî (zâhir ulemâsı) arasındaki ciddi ve tehlikeli tartışmalardan etkilenmiş gözüküyor. Kanaatimizce Eşrefoğlu için yazdığı şerhte ukalâ ve humakâ diye hitap ettiği zâhir ulemâsı oluyor. Salâhî, Makâmât-ı Hamîdiyye Şerhinde, tartışmalı konulardan raks ve devrân'ın câizliğini ispata çalışıyor. Raks, devrân ve cehri zikre insaf ve itidâli aşan ölçüde saldıranlara burada *münkir* diye hitap ediyor ve bunlara Ali Çelebi diye meşhur bir müftinin risalesini hatırlatıyor. Bk. Mehmet Akkuş, s. 57. Akkuş çalışmasında, bahsi geçen Ali Çelebi'nin, Ali Çelebi İbn Hüsrev-i İznîkî olabileceğine dair tahminde bulunmuş. Fakat, Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin bahsettiği kişi, raks ve semanın caizliğine dair kendisine bir risale izafe edilen Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi olmalıdır. Bk. Reşat Öngören [2012], *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul, ss. 369-370.

bu 'akreb-i zülf-i kecet beytine bî-ma'nâ dimişler. Nice bî-ma'nâ[*dur*]. Belki seffine-yi bedâyi'-i ma'ânî ve defîne-yi cevâhir-i esrâr-ı nihânîdür." biçimindeki not ve Ebû Tâlib-i İsfahânî'ye ait bir dörtlüğün şerhinde müstensih tarafından düşülen: "Bu kıt'ayı bu kadar erbâb-ı ma'ârif hall idemeyüp vezni var ve lâkin ma'nâsı yokdur dimişler. Sonra pîrim 'azîzim mürşidim hâlâ post-nişîn-i tekve-yi Tâhir Aga eş-Şeyh Salâhaddîn-i 'Uşşâkî 'Abdullâh Efendi Hazretleri şerh eyledi."⁹ [Akkuş 1998: 134-135; Arıcı 2006: 427] şeklindeki kayıtlardan Salâhî'nin birçok şârihin uğraşıp anlam veremediği zor metinleri başarılı biçimde şerh ettiği ve beyitlerin mazmunu hükmündeki muammaları tespit ettiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

Bunun yanı sıra Salâhî Efendi, şerh ettiği metinleri -kendi telifi olan birkaç beyit dışında- önce anlam bakımından ele almış, sonra ise metnin muammalarını tespitte çalışmıştır. Bu durum şerh edilen metinlerin kuru bir muamma beyti olmadığına vurgusu bakımından önemlidir. Zira Ali Nihad Tarlan'ın belirttiğine göre beyitte muamma dışında bir anlamın olmaması şair için mühim bir kusurdur [Tarlan 1936: 27].

Salâhaddîn-i Uşşâkî için muamma ve lugaz türünün asıl maksadı bazı hakikatların anlaşılmasını sağlamaktır. Yoksa maksat, derinliği olmayan bilmece veya boş sözlerle uğraşmak değildir [Arıcı 2006: 87]. Uşşâkî'nin şerhini yaptığı muammaların, diğerlerinden farklı bir yönü de dikkat çekicidir. Diğer muammalarda genellikle muamma beytinin üst kısmında cevabı gösteren "be-nâm-ı Ahmed/be-ism-i Murâd" şeklinde kayıtlar varken, görüldüğü kadarıyla, Salâhî'nin şerh ettiği beyitlerde bu tarz ifadeler yoktur.¹⁰ Yani Salâhî, cevabı beytin üzerinde yazılı bir muammaya ulaşmaya çalışmamaktadır. Bunun neticesinde iki durumdan bahsetmek zorur. İlkine göre Salâhî, tespit ettiği muammalar ile basit ve anlamsız izlenimi uyandıran bazı beyitlere itibar kazandırmaktadır. Bu sayede sıradan gibi gözüken bir beyit, mazmunu muamma olan ve ancak erbabınca idrak edilebilecek bir seviyeye yükselmektedir. Ortaya çıkan ikinci durum ise daha çok şârihin muamma çözmede kullandığı yöntemden kaynaklanmaktadır. Salâhî'nin çözdüğü bazı muammalar, ihtimal ki beyti kaleme alan şairin dahi kasdı dışındadır. Salâhaddîn-i Uşşâkî'de de böyle bir endişenin varlığından bahsetmek mümkündür. Enverî'nin bir beytini şerh eden Salâhî, şerhin en sonuna yazdığı *el-ma'nâ fî-batnı's-şâ'ir*¹¹ ibaresiyle söylediklerinin kesin olarak şairin muradı olup olmadığı noktasında açık kapı bırakmaktadır. Aynı şekilde şârih, kendi gazelinin ilk mısraından *bir*, ikinciden ise *on* muamma tespit ettikten sonra, *bu kıyâs ile katı çok vechler bulunur* şeklindeki sözleriyle daha birçok muamma bulabileceğini ima etmektedir. Aslında bir beyitten şairinin dahi habersiz olduğu muammalar

⁹ Aynı şerhin sonlarına doğru Salâhî Efendi, Ebû Tâlib-i İsfahânî'ye ait bu dörtlük için şunları söylüyor: Bu kıt'a-yı latîfeyi Ebû Tâlib-i İsfahânî cünûnî hâlinde söylediği kıt'a-yı bî-ma'nâdur dimişler. Nice bî-ma'nâ belki hazâ'in-i bedâyi'-i ma'ânî ve defîne-yi esrâr-ı nihânîdür. Bkz. Mehmet Akkuş [1998], *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara: MEB Yay., ss. 135; Resul Arıcı [2006], *Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, ss. 429.

¹⁰ Muamma beyitlerinin üzerinde genelde ulaşılması istenen isim yani muammanın cevabı yazılıdır. Söz gelimi Nâbî'nin bir muamması Bilkan'da şöyledir:

Be-ism-i Allâh

Hamd-ı Hakka pâre pâre olup eyler ihtimâm

Çarhda mâh-ı nevi geh nisf gördüm geh tamâm

Bu beyitten "Allâh" ismine ulaşılması gerektiği beytin hemen üstünde "be-ism-i Allâh" olarak gösterilmiştir [Bilkan 200: 112]. Ancak Salâhî'nin muamma şerhlerinde ulaşılması gereken isme dair bir işaret söz konusu değildir.

¹¹ Mana şairin kendi içindedir. Yani şairin kastının ne olduğunu şairden başka kimse tam olarak bilemez.

tespit etmek yahut muammasız metinlerden muammalar bulmak, Metin Akar'ın ifadesiyle, okuyucu ile şair arasında *dürüst tercüman olmamak* demektir [Akar 2011: 15].

1.1. Salâhî'nin Muamma Şerhi Metodu

Salâhî, muammaları şerh ederken, önce muammacıların *mâdde* ismini verdikleri anahtar bir kelime belirlemektedir. Bu anahtar kelimenin ya ebced değeri tespit edilerek bu değere eş değer farklı kelimelere geçilmekte yahut beyitteki diğer kelimelerin ipuçlarıyla anahtar kelimedeki bazı harflerin silinmesi yoluna gidilmektedir.

Salâhî'nin muamma şerhlerinde en fazla görülen usuller şöyledir:

1) Anahtar kelime ya da ondan elde edilen çeşitli kelimelerin ebced değerlerini hesaplamak ve bunların müterâdifi yeni kelimelere ulaşmak,

2) Yine ebcedle yeni harflere ulaşmak ve bu yeni harfleri hem *isimleri* hem de *müsemmaları* ile kullanmak,

3) Teşbih ile bazı kelimelerin arasında ilgi kurmak,

4) Kalb ile kelimedeki harflerin yerini değiştirmek.

Salâhî'nin şerhlerde kullandığı muamma terminolojisi ise şöyledir:

Teşbih: Muamma çözümünde kullanılan teşbihler genelde divan edebiyatının kalıplaşmış ifadelerinden seçilmiştir. Söz gelimi kaş için nûn (ن); boy için elif (ل), saç için dâl (د), cîm (ج) ve lâm (ل); ağız için mîm (م) teşbihleri kullanılmıştır. Salâhî, saç ile dâl harfine gönderme yapıldığını Mollâ Câmî'nin bir muammasını şerh ederken: "Zülften kasit dâldur. Lâm, cîm ve dâl harfleri sevgilinin saçının çengelini andırdığından, muamma kaidelerini bilenler, zülf deyince dâl harfini kastederler." [İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin nr. 832, vr. 47b-48a] şeklindeki sözleriyle ifade etmektedir. Salâhî'nin şerh ettiği muammaların birinde avuç içi anlamındaki kef, nûn harfine ve katre-yi âb ise nûn'un noktasına teşbih edilmiştir.

Kinâye: Bir harf yahut lafzın kinaye yolu ile aktarılmasıdır. Salâhî'nin muamma çözümlerinde genelde eldeki bir sayıdan (ebced değerinden) harfe yahut kelimedden sayıya ulaşma şeklinde göze çarpmaktadır.

Terâdüf (murâdif): Metindeki bir kelimenin Arapça, Farsça yahut Türkçe eş anlamlısına ulaşma yöntemidir.

Kalb: Kelimedeki harflerin yerini değiştirmektir. Üç şekildedir. *Kalb-i kül* sondaki harflerin başa alınmasıdır. *Kalb-i ba'z* kelimedeki harfleri sırasız olarak değiştirmektir. *Kalb-i küllî* kelimelerin yerini değiştirmektir.

Te'lîf-i ittisâli: İki farklı kelimedeki harfleri birleştirerek tek bir kelimedede kullanmaktır.

Te'lîf-i imtizâc: Bir harf, bir hece yahut bir kelimenin farklı bir kelime içine sokulmasıdır.

Terkîb: Bir kelimeyi ya da kelimenin bazı harflerini diğer bir kelime veya onun bir parçasıyla birleştirmeye terkîb denilmiştir.

Tahlîl: Bir kelimeyi ikiye ya da daha fazla parçaya ayırmaya tahlîl denmiştir.

İntikâd: Silinecek yahut yeri değiştirilecek harflerin kelimenin neresinde olduğunu işaret için intikâd kavramı kullanılır. İlgili harfin kelimenin başında ortasında ya da sonunda olduğunu işaret için birçok kelime kullanılmıştır. "Ser, matla, ön, baş, ibtidâ" gibi kelimeler ilk harfe "gönül, dil, kalb, orta, miyân, kemer" gibi kelimeler ortadaki harfe "son, âhir, nihâyet, pây, zeyl, dâmen" gibi kelimeler ise son harfe işaretler.

Tashîf: Noktalı bir harfin noktasının silinmesi ya da harfin üstünde ise altına, altında ise üstüne alınması demektir. Bu durumda bâ (ب) harfi nûn'a (ن), cîm (ج) ise hâ (ح), hı (خ) harflerine dönüşür.

İskât: Bir yahut daha fazla harfin düşürülmesi, silinmesi demektir.

Karîne: Muammaı çözüme yardımcı olan ipucu.

Tesmiye: Muamma çözümünde ulaşılan bazı harfleri isimleri ile zikretmektir. Salâhî'de bu yöntem harfin *ismi* ve *müsemâsı* şeklinde zikredilmektedir. Söz gelimi *dâl* harfinin ismi deyince kastedilen (دال); müsemâsı deyince ise kastedilen (د)dir. Dâl'in, *müsemâsı* ebced olarak dört iken, *isminin* değeri otuz beştir.

Hisâb-ı cümel: Ebced hesabıdır. Salâhî'de ebcedin sayı değerini ifade için "aded" lafzı kullanılmıştır.¹²

1.2. Salâhî'nin Muamma Şerhleri

Salâhî'nin muamma şerhleri Farsça, Türkçe ve Arapça beyitlerden müteşekkildir. Bunlardan bazıları bizzat Salâhî tarafından kaleme alınmış ve yine kendisi tarafından şerh edilmiştir. Hz. Ali'ye ait bir kıta, Şevket-i Buhârî ve Enverî'ye ait birer beyit, Letâifü'l-Hayâl beyitlerinden diye anılan bir beyit, şairi belirsiz Farsça ve Türkçe birer beyit ile Salâhî mahlaslı bir gazel ilk bakışta göze çarpan muamma örneklerindedir.

Bu yazıda Salâhî'nin lugaz şerhleri ve Arapça muammalarına yer verilmemiş, sadece Farsça ve Türkçe muamma şerhleri ele alınmaya çalışılmıştır. Yine muamma çözüm usullerini kullanarak şerh ettiği ta'miyeli yapılar da farklı bir çalışmanın konusu olduğu fikriyle bu yazıya dâhil edilmemiştir.¹³ Çalışmamızda Salâhî'nin muamma çözümleri önce günümüz Türkçesiyle açıklanmaya çalışılmış ve sonrasında metinler transkripsiyonlu olarak verilmiştir. Şerhlerin transkripsiyonlu metinleri iki yazma eserden aktarılmıştır. İki İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda [Osman Ergin, nu. 832] kayıtlıdır. Diğeri ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde [Hacı Mahmud Efendi, nu. 2684] yer almaktadır.¹⁴ Bu nüshalardaki metinlerin daha sağlam olması bu tercihte etkili olmuştur.¹⁵

¹² Bahsi geçen terimlerin karşılıkları Ali Nihad Tarlan'ın *Divan Edebiyatında Muamma* adlı eserinden aktarılmıştır.

¹³ Salâhî'nin muamma şerhlerinde sıklıkla kullandığı *hisâb-ı cümel* (ebced hesabı) ve *terâdüf* gibi usullerle şerh ettiği bu türden örneklerde rumuzlu bazı unsurların -söz gelimi tarihlerin- muamması çözülmektedir. Bu bağlamda Salâhî'ye ait Miftâhu'l-Vücûd adlı risalenin tebyiz edildiği tarihin şerhi dikkat çekecidir. Bkz. Osman Türer, Cengiz Gündoğdu, *Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Vahdet-i Vücûdla Alakalı İki Risalesinin Arapçılıklı Hazmî Tarafından Yapılan Tercümesi*, Tasavvuf-İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), Sayı: 23, 2009, ss. 621-622. Bunun dışında İbn Arabî'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücûd nazariyesi terminolojisini kullanarak kaleme aldığı birkaç şerhi daha bulunmaktadır. Ancak bunlar için muamma demekten ziyade ta'miyeli demek daha doğru olur diye düşünüyoruz. Bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nu. 2684, vr. 32a-32b.

¹⁴ Bahsi geçen metinlerin nüshaları için bk. Akkuş, 133-135; Arıcı, s. 63-65, 68.

¹⁵ Salâhî'nin içinde birçok muamma bulunduran "Şerh-i Muammâ-yı Muhtasarca" ismiyle şerh edilen gazeline diğer nüshalardaki rivayetler ebced bakımından uyuşmamaktadır. Söz gelimi bu gazelin ikinci mısraının şerhinde *rub'* olması gereken kelime *râbi'* şeklinde, *nev* ibaresi *tû* şeklinde, *bir* lafzı ise *dir* şeklinde yazılıdır. Bunlardan özellikle *râbi'* ve *tû* şeklindeki müstensih tasarrufları muammanın çözümünü engellemektedir. Bu bağlamda Osman Ergin 832'de kayıtlı nüsha bu tür hataları içermeyen kıymetli bir nüsha görünümündedir. Hacı Mahmud Efendi 2684 nüshası da emsallerine göre daha tutarlı gözükmektedir.

1.2.1. Farsça Beyitler

1.2.2. Şevket-i Buhârî'nin Beyti

Salâhî'nin şerh ettiği beyitlerden birisi Şevket (Şevket-i Buhârî) adına kayıtlıdır.¹⁶ Salâhî, bu beyti şerh ederken önce "akreb" ve "zülf" ile kastın ne olduğunu vurguluyor. Sonrasında beyitteki muammaş şerhe başlıyor. Salâhî'ye göre beyitte "Necmeddîn" muammaş gizlidir. Beyit şerh edilirken, Mollâ Câmî'nin bir muamma beytine daha atıf yapılıyor.¹⁷ Şârih, Şevket-i Buhârî'nin muammaşını şu şekilde çözüyor:

"Akreb-i zülf" ile zülfün çînine [saçın kıvrımlarına] gönderme yapılmıştır. "Zülf"ten kasıt şeklen benzerliği dolayısıyla dâl (د) harfidir. (د) harfinin müsemmasından, ismi olan (دال) dâl'a geçilir. Beyitte geçen "murd/ öldü" yardımıyla (دال) dâl'dan bir harf silinir. Silinecek harfin ortadaki elif olduğunu bize, *intikâd* usûlüne göre, beyitte geçen "dil" işaret eder. Dâl'in (دال) ortasındaki elif (ل) düşürülür. Geriye dil (دل) kalır. "Dil" *kalb* edilir. Ortaya çıkan (لد) harfleri, akreb-i zülf ile işaret edilen çîn (چین) lafzıyla birleştirilir. Böylece (ج لدین) meydana gelir.

Beytin ikinci mısraındaki îmân (ایمان) kelimesi iki kısma ayrılır. İkinci kısmı (مان) mân'dır. Yine *dil* imasıyla harflerin yeri değiştirilirse [*kalb-i ba'z yapılırsa*] (نما) bulunur. İkinci mısradaki *burd/götürdü* (ilettili) karinesıyla (نما) ile (ج لدین) lafzı te'lif-i ittisâlî ve imtizâcî ile birleştirilir.

Neticede *Necmeddîn* (نجم الدين) ismi ortaya çıkar.

1.2.3. Salâhî'nin Şerhi [Osman Ergin 832, vr. 47b-50a]

Şevket

عقرب زلف كجنت را دل تصور كرد مرد / بوالعجب كاريست كافر مرد ايمان نيز برد¹⁸

li'ş-Şalâhî

العقرب معروف و صدغ معقرب بفتح الراء اى معطوف والكفر ضد الايمان والكفر ايضا جحود النعمة والكفر بالفتح التغطية و بابه ضرب والكافر الليل المظلم لانه ستر بظلمته و كل شئ غطى شيئا فقد كفه قال ابن السكيت و منه سمى الكافر لانه يستر نعم الله عليه و الكافر الزراع لانه يغطى البذر بالتراب¹⁹

Ve murd murden lafzından şîğa-yı mâzî ve kelime-yi ittibâ'dandur ħurd murd gibi ve ħurd incü ma'nâsına gelür. Pes *'akreb-i zülf* zülfün çîninden kinâyetdür ve zülfden murâd dâldur. Zîrâ lâm ve cîm ve dâl ħarflerinüñ eşkâl-i müsemmaları ve çengâl-i ħoş-

¹⁶ Şevket-i Buhârî'nin şerh edilen beyti şudur: عقرب زلف كجنت را دل تصور كرد مرد / بوالعجب كاريست كافر مرد ايمان نيز برد

¹⁷ Mollâ Câmî'nin muammaş şöyledir: يك طرف ان چشم و يك سو زلف و ما اندر میان / لحظه اشفته انيم و كاهي "Çeşm" in eş anlamlısı (müterâdifi) "ayn" dır. Aradaki şekli benzerlik (teşbîh) sebebiyle zülf ile dâl harfi kast edilir. "mâ" (ما) lafzı ayn (ع) ile dâlin (د) miyânında, yani ortasında olursa *'imâd* (عماد) ismine ulaşılır.

¹⁸ Ey saçının kıvrımları mis kokusuyla dolu sevgili, gönül seni tasavvur edince ölür. Ne gariptir ki kâfir ölünce imanını da yanında götürür.

¹⁹ Akreb (eğriliği ile) maruftur. Râ'nın fethiyle eğilmiş, bükülmüş kâkül anlamına gelir. Yani matuftur. Küfür imanın zıddıdır ve aynı zamanda küfür nimetin inkârıdır. Ve *kefere* fetha ile örtmektir. Onun bâbı *darabe* gibidir. Kâfir gecedir, karanlıktır. Çünkü o karanlığı ile örter ve her şey onun örttüğü şeyle örtülür. İbnü's-Sekit şöyle der: Kâfir kelimesi (örtmekten) gelmektedir. Çünkü o Allah'ın nimetlerini örter. Kâfir aynı zamanda çiftçi olarak adlandırılmıştır. Zira o tohumu toprakla örter.

nümaları nev'an kullâb-ı zülf-i maḥbûbâna müşâbih ü müşâkil olduklarından kavâ'id-i mu'ammâyı 'arif olan erbâb-ı ma'arif nazm-ı mu'ammâda gâhice [48a] zülf diyüp dâl murâd iderler. Nitekim Mollâ Câmî ḳuddise sırruhu's-sâmî ḫazretlerinin Ḳavâ'id-i Mu'ammâsında 'İmâd isminde vâkı' olmuştur. **Beyt**

يك طرف ان چشم و يك سو زلف و ما اندر میان / لحظه اشفته انيم و كاهي مست ان²⁰

Pes çeşmden terâdüf ṭarîḳınca 'ayn ve zülfden teşbih ṭarîḳınca dâl murâd olunup mā (ما) lafzı 'ayn (ع) ile dâluñ (د) miyânında olucaḳ 'İmâd (عماد) olur ve gâhice zülf diyüp cîm ve gâhice lâm murâd iderler. Pes Ḥ'âce Şevket 'aleyhi rahmeti Rabbü'l-'izzet ḫazretlerinin 'akreb-i zülf-i kecet beyt-i pür-'ibretlerinden Necmeddîn mu'ammâsı taşavvur olunur. Ya'nî 'akreb lafzından çîn (چين) lafzı ve zülfden teşbih ü tesmiye ṭarîḳınca dâl (دال) ḫurûfî murâd olunup *dil taşavvur kerd murd* ihâmıyyla dâluñ dili ki elifdür *murd* olucaḳ dil (دل) ḳalur. Dil ḳarînesiyle *ḳalb olunup* çîn (چين) lafzına te'lîf-i imtizâcî ile terkîb olucaḳ (ج لدين) hâşıl olur ve mışrâ'-ı sâni'de imân (ایمان) lafzı taḫlîl ṭarîḳınca iki cüz'i taḫlîl olup cüz'-i sâni'si ki (جان) mândur. Dil imâsiyyla ḳalb olucaḳ nümâ (نما) olup burd ḳarînesiyle (ج لدين) lafzına isâl ve te'lîf-i ittişâl ve imtizâcî ile terkîb [48b] olucaḳ Necmeddîn (نجم الدين) olur. Ba'zılar bu 'akreb-i zülf-i kecet beytine bî-ma'nâ dimişler. Nice bî-ma'nâ[*dur*]. Belki sefine-yi bedâyi'-i ma'anî ve defîne-yi cevâhir-i esrâr-ı nihânîdür ki maẓmûn-ı mecâz-numûnı ey maḥbûb u maḫlûb dilber v'ey ma'sûḳ-ı dil-âşûb-ı ḫoşter senûñ çîn-i zülf-i mu'anber ve sünbül-i ḫoş-büyü-yi mu'aṭṭaruñ bâl-i âşüfte-ḫâle muşavver olucaḳ temâşâ-yı nûr-ı cemâlınden maḫrûm ve verâ-yı perde-yi hicrânda maḡmûm olup **şî'r**

Rûz-ı vaşlı çeşm-i 'uşşâḳa şeb-i hicr itdi yâr

Zülf-i şeb-büyüm gül-i ruḫsâra kıldıñ perde-dâr

Ya'ni setr itdi cemâli şemsini ebr-i celâl

Çeşm-i ḫûn-âlûd-ı 'uşşâḳ oldı her dem eşk-bâr

mâsadaḳınca dil-i sevdâ-zede ḡam-ı hicrân ile pejmürde ve âteş-i iştîyâḳ ile mürde oldı ve bu bir 'aceb kâr-ı süzende-yi idrâkdür ki dil-i hevesnâk kâfir olduḡı hâlde helâk ve safa-yı imânıla ferahnâk oldı. Pes ihâm-ı lafz-ı kâfirde neş'et iden 'uḳde-yi ta'accüb bu vechile ḫall-i enâmîl-i tenâsüb olur ki bunda lafz-ı kâfir ma'nâ-yı sâtir ile cilveger-i mir'ât-ı ḫâṭır olmaḡın feḫvâ-yı leṭâfet-iḫtîvâsı dil-i muḫabbet-zede-yi bî-ḳarâr ḫâl-i derd-i 'aşḳı istitâr ile üftâde-yi pister-i helâk ve bu ḫaz-ı imân ile behremend ü ḫişşe-dâr oldı dimek olur. [49a] **Beyt**

Aşḳıyla helâk olsa ne ḡam bu dil-i şeydâ

من مات من العشق فقد مات شهيدا

kemâ ḳâle 'aleyhi's-selâm²¹ من عشق فكتم وعف فمات فهو شهيدا kezâ fi'l-Câmî'i's-Şaḡîr ve fi'l-Cem'i'l-Cevâmî' bi-isnâdi şaḫîḫ ḳâle 'aleyhi's-selâm من مات شهيدا و مات من عشق فعف ve nâzım-ı merḫûm 'aşırında nazîri ma'dûm bir güzide maḫdûm olup her kelâmı cevâhir-i 'irfân ile melzûm ve her nüktesi esrâr-ı ḫaḳîḳat ile mersûm u mecûm olmaḡın bu beyt-i

²⁰ Bir tarafta sevgilinin gözleri, bir tarafta saçları ve biz tam ortadayız. Bazen güzelliğinin meftunuyuz, bazen de sevgiliyle sarhoşuz.

²¹ "Bir kimse âşık olur da aşkını kalbinde gizleyip açığa vurmazsa ve bu beladan ölürse şehidler zümresinden yazılır." İmâm-ı Gazâlî, *Kimyâ-yı Sa'âdet*, (Çev. Ali Arslan), Merve Yayın-Dağıtım, İstanbul (tarihsiz), ss. 370.

bî-hemâllerinüñ me'âl-i haqîkat-ıştimâllerinde mir'ât-ı mecâz-şüretden irâ'et-i gül-çehre-yi ma'nâ-yı haqîkat buyurdıkları maḥall-i kıl ü kâl degüldür. Bu taḫdîrce beyt-i ğarrâlarında olan hıṭâb-ı müsteṭâb-ı dil-ârâ maṭlab-ı 'irfânî olan ıtlâk ve taḫyîdden mu'arrâ maḥbûb-ı 'ale'l-ıtlâk-ı ezeli ve zînet-efzâ-yı ḥüsn-i lem-yezeli cenâbına maşrûfdür ve zülfden murâd perde-yi celâl-i keşret ve ruḫdan murâd nûr-ı cemâl-i vaḫdetdür. Pes dil-i ser-geşteyi tefekkür çehre-yi vaḫdetde kâkül-i keşreti taşavvur ve vâsiṭa-yı muṭâla'a-yı haṭṭ u ḫâl-i mu'anber ile sereyân-ı feyz-i şıfât [u] zâtı tedebbür [49b] ya'nî baḫr-ı bî-pâyân feyz-i vaḫdet-i zât râbîṭa-yı emvâc-ı şıfât ile cedâvil-i nu'ût-ı beşeriyreden cârî olduğın teyaḫḫun u tezekkür idüp şıfât-ı beşeriyeye-yi nefsanîyye nu'ût-ı rûḫânîyye-yi haḫḫânîyyeye tebeddül ü tağayyür ḫayyızinde cemâl-i vaḫdet müteveccih-i nikâb-ı mâsivâ-yı keşretten münezzeḫ ve bâriḫa-yı envâr-ı eḫadiyyet ḫân mân-sûz-ı i'tibâr-ı işneyniyyet olup hestî-yi mevḫûm-ı 'âlem-i imkân ²² كَلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا لَّهُ الْحُكْمُ ²⁴ ile ²³ الْآنَ كَمَا كَانَ remzinde pinḫân ve nîstî-yi fenâ fillâhda taḫaḫḫuk remz-i ²⁵ كَلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ dil-i ḫayret-zedeye nümâyân oldu. Ya'nî âşüfte-yi envâr-ı vaḫdet pertev-fiğen-i mezâhir-i âşâr-ı keşret oldu. Dil-i berhem-zede-yi fırkat resîde-yi encümen-i cem'iyet ve dâḫil-i ser-ḫalḫa-yı vuşlat oldu. Zîrâ 'âşık-ı bî-mecâlün ma'şûka vişâli baḫr-ı vaḫdetde maḫv u istiğrâk ḫâlidür ve bu bir 'aceb ḫâl-i mestür ve emr-i nâ-meşhûrdur ki dil-i âgâḫ-nümâ ferr-i sırr-ı haqîkat-ı vaḫdeti sâtir ve remz-i keyfiyyet-i vuşlat der-ḫâṭır olduğı ḫâlde fenâ fillâhda fânî ve ḫişsemend-i naşîb-i imânî oldu. **Mıṣrâ'**

Nedür ol küfr-i ekber kim ider mü'min müselmânı

imâsı bu remzin tefsîr ü beyânındadır. [50a] Ya'nî küfr-i ekber şol ma'nâ ile müfesserdür ki ²⁶ كَلُّ شَيْءٍ مُّجِيبٌ ²⁷ إِلَّا أَنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّجِيبٌ haber-i mu'ciz-eşerince muḫâṭa olan haqîkatda maḫfî vü mestür u muḫîṭ olan zâhir ü meşhûr olduğı erbâb-ı taḫḫîk 'ındinde bedîhiyyü'z-zuhûrdur. Zîrâ şems-i eḫadiyyet-i bî-cihet pertev-endâz-ı metâli'-i her cihet olduğda zerrât-ı mümkinât-ı bî-ḫarâr rûz-ı rüşeninde ufûl iden kevâkib gibi resîde-yi derece-yi iḫtîfâ vü istitâr olduğı ²⁷ لِمَنْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ mefhûm-ı haqîkat-şî'arında münîr [ü] müberhen ü âşkârdur. Bu muḫtaşar cemîl-i zebân-güzâr hâme-yi tafşil olsa niçe bâb-ı ma'rifet-nişâbı müstemil bir kitâb-ı müsteṭâb olurdu. Lâkin her 'ibâret ü işâretine irâde-yi nazâr-ı diḫkat olınsa her fıkrası miftâḫ-ı defîne-yi ḫikmet ve ḫâ'ide-yi ḫall-i mu'ammâ-yı ma'rifet-i Rabbü'l-'izzetdür. Zîrâ derûnında mûnderic olan her bir remz ü imâ erbâb-ı başirete mu'ammâdur. **Meşnevî**

²⁸ ان که رمزیرا بدانند او صحیح / حاجتش نبود که کویندش صریح

²² "O'nun vechi (zati) hariç her şey yok olacaktır." [Kasas 88].

²³ "Hâlâ, o andaki gibidir." Bu söz Hz. Ali'ye nisbet edilip, Cenâb-ı Hakk'ın en baştaki vaziyeti ne ise şu anda da aynı olduğunu hiçbir şekilde değişmediğini vurgulamaktadır.

²⁴ "Hüküm O'nun ve hepimiz O'nun huzuruna götürüleceksiniz." [Kasas 88].

²⁵ "Yerin üstünde olan herkes fanidir." [Rahmân 26].

²⁶ "İyi bilin ki, Allah her şeyi kuşatandır." [Fussilet 54].

²⁷ "Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır."

[Mü'min 16].

²⁸ "İşareti doğru şekilde bilenin, kendisine açıkça söylenmesine ihtiyaç yoktur." Bk. Adnan Karaismailoğlu [2010], *Mesnevî*, Ankara: Akçağ Yay., (Dördüncü Defter, Beyit 2461), ss. 523.

Қығ'a

Şalâhî bu işâretinde elfâzuñ ġarîb oldı
 Қавâ'id ile ġall olmaz mu'ammâ-yı 'acîb oldı
 Rumûz-ı 'uқdeyi ġall eyledüñ şad 'uқde-yi 'illet
 Bıraқduñ her biri ġayret-fezây bir şabîb oldı²⁹

Temmet

1.2.4. Diġer Muamma

Yazmada beytin kimin olduġuna dair bir kayıt yoktur.³⁰ Genelde muammaların her iki dizesinin de kafiyeli olduġu düşünülürse beytin muamma olarak düzenlenmediġi düşünülebilir. Şu durumda ilgili beytin bir gazelden yahut farklı bir nazım şeklinden alınması da ihtimal dâhilindedir.

Salâhî'nin tespitine göre beyitte biri ilk mısradaki, diġer ikisi ikinci mısradaki olmak üzere üç muamma söz konusudur. İlk mısradaki Reşîd, ikinci mısradaki ise Ahmed ve Cüneyd isimleri çıkmaktadır.

İlk mısradaki hurşîd (خرشید) lafzının çeşmi [çeşme-yi hurşîd] ile kast edilen hurşîd'in ilk harfi (خ)'dir. Bu harfin noktası üstten alta alınırsa [tashîf olunursa] cîm (ج) olur. Cîm'in ebceddeki karşılığı 3'tür ki bu da ebced olarak (اب) âb'a eşittir. Böylece hurşîd'in ilk harfi, dolaylı yoldan âb'a eşit olmuş olur. Beyitte geçen *âb derçeşme-yi hurşîd nemând* [çeşme-yi hurşîdde âb kalmadı] karinesiyle hurşîd'de âb'ın tükendiġi vurgulanmaktadır. Bu nedenle hurşîd'deki âb'ın karşılığı olan (خ) silinir. Geriye (رشید) *Reşîd* kalır.³¹

İkinci mısradaki hûn (خون) lafzından, hurşîd'in (خ)'sı çıkarılınca geriye (ون) kalır. *Âb nemând* [âb kalmadı] karinesiyle âb'ın ebceddeki karşılığı olan (3), (ون) vâv ve nûn'dan (56) çıkarılır. Geriye kalan elli üç, ebced değeri bakımından (احمد) *Ahmed'e* eşittir. Elli üç sayısı aynı zamanda, (جن) cîm ve nûn'un toplamıdır. *Bedest âr* [ele getir] karinesiyle cîm ve nûn *dest'e* (ele) getirilir. *Dest'in* Arapçadaki karşılığı (يد) yed'dir. *Cîm* ve *nûn* (جن) *yede* (يد) eklenince ortaya (جنيد) *Cüneyd* ismi çıkar.

1.2.5. Salâhî'nin Şerhi [Osman Ergin 832, vr. 50b-53a]

اب درچشمه خرشید نمائد ای عیسی / خون بدستار باخاک تیمم کفرست

terceme

Çeşme-yi ġurşîdüñ âbı ġalmadı ey cân u dil

²⁹ Bu mısra [Süleymaniye Ktp. Tahir Aġa 503, vr. 50b] ve [Süleymaniye Ktp. Nasuhi Dergâhı III, vr.169b]'de "*Bırakdun her biri ġayret-fezâ bir şabîb oldı*"şeklinde rivayet edilmiş. Ancak bu rivayet mısraın vezni aksatmaktadır. Bu noktada vezin açısından en doğru rivayet [Osman Ergin 832, vr. 50a]'daki *ġayret-fezây* olarak gözükmetedir.

³⁰ İlgili beyit şudur: اب درچشمه خرشید نمائد ای عیسی / خون بدستار باخاک تیمم کفرست

³¹ *Hurşîd* lafzı genelde خورشید şeklinde yazılmaktadır. Ancak bu beyitte kelime vâv'lı yazılınca muamma bozuluyor. Salâhî, hurşîd'deki vâv'ın yazılmamasını vezin tasarrufuna bağlamış. Ancak birçok beyitte bu kelime vâv ile خورشید şeklinde yazılsa bile *medi* değil, tek bir uzun hece kabul ediliyor. Dolayısıyla hurşîd ister vâv ile ister vâv'sız yazılsın tek bir uzun hece kabul edildiğinden vezni aksatmıyor.

Hüni deste al ki hâkıla teyemmüm küfr olur

li'ş-Şalâhî

Bu beyt-i muğlak naşâyıha ehaq birbirinden edaklı u elyaq birkaç vech beyninde muflakdur. Vech-i evvel hürşid lafzımuñ murâdifî olan 'ayn lafzında tevriye-yi muraşşaha vardur ki ma'nâ-yı ba'îdi olan çeşm murâd olunur ki çeşme-yi 'ayndan murâd göz pınarıdır. Âbı kalmadı yaşı dükendi dimekdür. 'İsî lafzı egerçi tevriyenüñ ma'nâ-yı karibinüñ lâzımı olmağıla tevriyeyi terşih ider. Lâkin maзмün-ı beytde 'İsî lafzından murâd tecrid tarîkı üzere nâzım[un] kendi rûh-ı izâfisine hîtabıdır. Ya'nî ey cân-ı nâ-tuvân evşân-ı mâsivâyı beyt-i Rahmân olan kalbinden [51a] tahtîr için egerçi ol kadar eşk-i firâvân nişâr eyledüñ ki çeşme-yi çeşminden bir çatre âb kalmadı. Lâkin henüz çirk-âb-ı mâsivâdan derünüñ pâk olmadı. Şimdi gerekdür ki çeşm-i hün-bârüñdan yaş yirine kan revân idesin. Ola ki kâzürât-ı mâsivâdan beyt-i dili pâk ve maħall-i muħibb-i Yezdân idesin. Zîrâ hâkıla teyemmüm küfrdür. Ya'nî hubb-ı mâsivâdan tahtîr-i kalb itmeden göçer iseñ teyemmüm menzilesinde yüziñe toprak şaçduklarında ol daħı bir güne küfrdür. Ya'nî setrdür hicâb-ı a'zamdan kinâyetdür. Zîrâ kişinüñ mevtinden soñra terakki vü ref'-i hücb olmaz. ³²تموتون كما تعيشون و تحشرون كما تموتون mü'eddâsınca göçdiği hicâb ile mü'ebbed ölüñ. Ve'l-hâşıl mâsivâya meyl ü itibâr haqîkatda şirk-i hafî nev'inden olup ³³اتخذ الله هوية من اتخايت من ittihâzınca eşnâm-ı hevâya perestiş kabilinden olmağıla maħcüb olduğı hâlde ya'nî şems-i haqîkatı ebr-i sivâ-yı mecâz ile setr eyledigüñ hâlde göçersin dimek olur ki teyemmüm lafzı bir güne tevriye-yi muraşşaha olur. Zîrâ *dest* ma'nâ-yı karinüñ lâzımıdır ki teyemmüm lafzımuñ [51b] haqîkat-i ma'nâsı ya'nî *mâ vuzî'a leh* kaşddur. Ve mecâzen ma'nâ-yı qaribi vech ve yedine mesh-i türâbdan îbaretdür. Ve ma'nâ-yı ba'îdi murâd olunmağıla hâkıla teyemmüm mezârda hâk-ber-serden kinâyetdür. Ve vech-i şânisi hürşid ya'nî şems rûhâniyyet şıfatıdır. Kamer kalb[un] şıfatı olduğı gibi. Bu taqdîrce çeşme-yi hürşidden murâd rûhuñ kalbde menba'-ı feyzinden îbaretdür. Ve âbdan murâd ³⁴وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ihbârinca feyz-i sırr-ı hayâtdur. Bu taqdîrce maзмün-ı beyt ey rûh-ı pür-fütüh senüñ menba'-ı kalbüñde feyz-i sırr-ı hayât dükendi. Ya'nî 'ömr âhire qarib oldı ve sen henüz hayât-ı ebediyye-yi Hazret-i Haq ile hayy olmaduñ. Hün bedest âr kan ele getür dimekdür ki el kalb şerhidür. Ya'nî mücâhede-yi nefsi seyfi qahhâr ile hevâya tâbi' olan nefsin boynını urup elüñi âlüde-yi hün eyle. Ya'nî şıfat-ı celâl ile kalbüñi la'l-reng idüp mevt-i aħmer ile ³⁵موتوا قيل ان تموتوا sırrını haqkıla ya'nî kal' u kama'-ı hevâ-yı nefsi ile hükmini ibtâl ve nefsiñi izlâl eyle ki hayât-ı ebediyyeye irişesin. Ve illâ ol hâlile göçeriseñ toprak senüñ başına hicâb-ı düñi ile mestür ve h'ân-ı vuşlatdan mehcür olursin dimek olur. Ve vech-i şâliş oldur ki hürşidden [52a] murâd şems-i haqîkatdur ve çeşme-yi hürşidden murâd cevher-i 'akldur. Zîrâ feyz-i 'ulüm-ı haqâyık-ı İlâhiyye menba'-ı 'akldan şudür itmedükçe ya'nî levh-i 'aqla muntaķış olmaduķça mevrîd-i ilhâm-ı Rabbânî olan kalbe vârid olmaz. Ve çeşme-yi hürşidde *âb kalmadı* didiği ser-çeşme-yi 'aklda çatre-yi zülâl-i 'ilm kalmadı dimekdür ki 'ilmüñ 'ilminden iktizâ eyleyen cehldür. كما قال الشيخ في غوثيته

³² Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz, nasıl ölürseniz öyle haşrolursunuz.

³³ "Kendi heva ve hevesini ilah edinenin haline baksana." [Câsiye 23].

³⁴ "Her canlı şeyi sudan yarattık." [Enbiyâ 30].

³⁵ Ölmeden önce ölünüz.

Bunun Arapçada eş anlamlısı iki balık anlamına gelen iki adet (ن) harfidir. *Neheng'in etrafında balıkların halka olması* demek, nûn (ن) harfinin, devr-i neheng'de, yani (ع) ayn'ın etrafında halka olması demektir ki ortaya (نعن) çıkar. *Bir katre âb* ifadesi ile âb'in Arapçadaki karşılığı mâ (ما) kastedilir. (ما) mâ, (نعن) ortasına eklenirse *Nu'mân* (نعمان) ismine ulaşılır.

Beyitteki diğer muammaya ise şöyle ulaşılır. Neheng devrinden (ع) ayn harfi kastedilir. İki (ن) nûn'dan ebceddeki karşılıkları olan yüz sayısına ulaşılır. Beyitteki *penç-şâh*dan hareketle *yüzün* beş katı alınır ve beş yüz elde edilir ki bu sayı (ت)'nin değerine eşittir. Bu harf ayn (ع) harfine eklenir ve (عث) elde edilir. *Katre-yi âb* ile kastedilen mâ (ما) ile birleştirilince (عثما) meydana gelir. *Kefi* avuç içi anlamına gelir ve şeklen noktasız bir nûn'a benzetilir. *Katre-yi âbdan* ise yine benzerlik yoluyla nûn harfinin noktasına ulaşılır. Zaten *katre* ile muammalarda *tashîfe* işaret edilir ve noktasız bir harfe nokta getirilmesi, noktalı bir harfin ise noktasının kaldırılması gerekliliği vurgulanır.

Neticede nûn (ن) harfi (عثما) terkibine eklenince '*Osmân* (عثمان) ismi bulunur.

12.7. Salâhî'nin Şerhi [Hacı Mahmud Efendi 2684, 53b-54a]

Letâiyü'l-Ĥayâl Beytlerinden Şerh-i Ĥazret-i Şalâhî

دور نهنگ نيلكون حلقه زدند ماهيان / قلمز پنجشاهرا قطرهء اب در كفت

terceme

Almış eṭrāfuñ neheng-i nîlgünüñ mâhiyân

Beş deñiz bir kefde şan bir қаtre âb olmuş hemân

Neheng timsâhı balığına dirler. *Nîlgün* gök renkli mâhî muṭlak balık ma'nâsınadır. *Ḳulzüm* deryâ *keff* el ayasıdır. Bu beyt birkaç vechile tevcîh[e] kâbildür. **Evvel** neheng-i nîlgünden murâd havâss-ı hamseden hâssa-yı şemm murâd olunur. Nîlgün olması revâyîhî istişmâm-ı cezb-i hevâ ile idigi zâhirdür. Hevâ ise nîlgündür ve eṭrâfını mâhîler almasından murâd penç-şâha teşbîh iledür.³⁹ Zîrâ hâssanun her biri kendi tahtında hükmin yürüdür. Ve *ḳulzüm*den murâd hiss-i müşterekdür ki havâss-ı hamsenüñ beşi daḥî müşterekde cem' olur. Ve hiss-i müşterekden kinâye olan deryâ-yı maḥsûsât keff-i ḥayâlde bir қаtre âb meşâbesindedür demek olur ki ḥayâlün kemâl-i vüs'atini beyândan 'ibâretdür. Ve **tevcîh-i şânî** neheng-i nîlgünden murâd ḥayâldür ve eṭrâfını mâhîler alması hiss-i müşterek ve müfekkire ve zâkire ve hâfîze eṭrâf-ı ḥayâlde olmadan 'ibâretdür. Ve bu havâss-ı bâṭinenüñ maḥsûsât-ı ma'ḳülesi beş deryâ ile ta'bîr olunup ve bu beş deryâ keff-i dilde bir қаtre âb meşâbesindedür demek olur. Kemâl-i vüs'at-i ḳalbi beyândan 'ibâretdür. Ve külliyyâtda havâss-ı bâṭine hiss-i müşterek ve ḥayâl ve vâhime ve hâfîze ve müteḥayyile diyü zikr olunmuşdur. Ve Ĥazret-i Muḥyiddîn ḳaddesenallâhu bi-sırrihî'l-mu'in ḥazretlerinüñ [54a] tertîblerin havâss-ı bâṭine ḳuvvet-i zâkire ve ḳuvvet-i müfekkire ve ḳuvvet-i vehmiyye-yi ḥayâliyye ve hiss-i müşterekdür. Ve **tevcîh-i şâliḡ** neheng-i nîlgünden murâd insân-ı kâmindür ve eṭrâfında olan mâhîlerden murâd merâtib-i erba'adur ki lâhût [ve] ceberût [ve] melekût [ve] nâsütdur ki insân-ı kâmil ile mecmû'ına ḥazerât ta'bîr olunur ki beş deryâ andan 'ibâretdür ki Cenâb-ı Ḥallâḳuñ kabza-yı ḳudret ü taşarrufından bir қаtre âb meşâbesindedür demek olur. Li-ḳavlihi

³⁹ Nüşalarda "eyledi" şeklindedir. Ancak anlam bakımından bu rivayet yerine "iledür" tercih edilmiştir.

te'âlâ "وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ" bu taqdîrce kemâl-i vüs'at kudret-i zi'l-celâli beyândan 'ibâret olur. Ve **tevclh-i râbi'** neheng-i nîlgündan murâd haqîkat-ı Muhammediyyedir ve nîlgün olması mertebe-yi 'amâda olduğına işâretdür ki lügatde 'amâ şehâb-ı raqîk ma'nâsınadır. Şehâb[un] ise nîlgün idigi zâhirdür ve e'trafını alan mâhilerden murâd a'yân-ı şâbitedür. Ve beş deryâdan murâd hâzerât-ı hamsdur ki *kef* kifâyet-i 'ilm-i Haqda bir ka'tre âb meşâbesindedür demek olur. Kemâl-i vüs'at-i 'ilm-i ezeliyi beyândan 'ibâret olur. Ve peñç-şâhda hâ-yı hevvez yirine hâ-yı şehhâz vaz' olınsa bir vechile ma'nâya hâlel gelmez ki şâh budağ ma'nâsına olduğu ecluden her biri ne kadar başka başka ise cümlesi bir yire cem' olmağa işâretdür. [ع ث م ا ن] [ن ع م ا ن]

دور نهنگ نيلكون حلقه زدند ماهيان / قلزم پنجشاهرا قطرهء اب در كفتست

*Neheng devr*nden murâd iki tarafında olan nûn ve kâf harfleridir ki yetmiş 'adeddür. Andan (ع) harfi murâd olunur. Ve e'qall-i cem' olmağıla mâhiyândan iki mâhî murâd olunur ki 'Arabîde murâdifî iki nündür. Pes 'ayn harfine halka olunca ya'nî biri evveline ve biri âhırine gelince (نعن) olup bir ka'tre âbdan murâd 'Arabîde murâdifî olan (ما) *mâdur*. (نعن) içine olunca (نعمان) Nu'mân olduğu zâhirdür. Ve tarîk-ı âhar ile neheng devrinden (ع) harfi murâd olunur. Ve iki nündan 'adedleri olan yüz murâd olunup ve peñç-şâh karînesiyle beş kat olunca beş yüz 'aded olur ki (ث) harfi murâd olunur. (ع) harfine te'lîf ü ittişâliyle (عث) olur. Ve ka'tre-yi âbdan mâ (ما) murâd (عث) lafzına te'lîf-i ittişâli ile (عثما) olur. Ve keff içinde bir ka'tre âb kefdan teşbih tarîkinca nûn ve ka'tre-yi âbdan nokta murâd olunur. (ن) karında bir nokta didükleridir. Ve'l-hâşıl nûn harfi (عثما) terkîbine te'lîf-i ittişâliyle (عثمان) 'Osmân olduğu zâhirdür. Ve peñç-şâh karînesinde bir remz vardur ki mu'ammâ olan ism beş harfli ola Nu'mân ve 'Osmân gibi.

1.2.8. Enverî'nin Beyti

Salâhî buradaki muammayı *Arûs* olarak tespit etmiştir. Çözüm şöyledir. *Bâdâm dü magz*daki (بادام) bâdâm'un magzı [badem'in özü/içi] ortasındaki (د) dâldır. Dâl'in (د) müsemmasından ismine (دال) geçilir. Dâl'in isminin ebced değeri otuz beştir. *Bâdâmın "dü magz"* olmasından hareketle otuz beşin *iki* katı alınır. Çıkan sonuç (ع) ayn harfinin ebced değeridir. "Hançer" ile kastedilen şeklen benzerliği sebebiyle (ر) râ harfidir. İlk mısraın en sonunda yer alan *elmâsın cinâs-ı hattîsi* olan "ilmâs"ın *yapıştırmak anlamı uyarınca* (ع) ayn harfine (ر) râ yapıştırılır ve (عر) elde edilir. İkinci mısraın sonundaki *fesâmın* ser ü pâyı yani ilk ve son harfleri olan (ف) fâ ve (ن) nûn, beyitteki "nâ-dâde" remziyle silinir ve geriye (سا) sâ kalır. (سا) sâ'nın elifinden kasıt (احد) ehad'dır. Ehad'in harfleri toplamı on üçtür ve ebced olarak (واو) vâv'in ismine denktir. (واو) vâv ile ise yine bu harfin müsemması olan (و) kastedilir. Böylece *fesân* kelimesinden elde edilen (سا) sâ'nın elifinden (و) vâv'a ulaşılır. Bu ibare (سو) şekline döner. Sîn ve vâv aralarında *kalb* olur ve önceden bulunan (عر) a eklenirse 'Arûs (عروس) lafzına ulaşılır.

⁴⁰ "Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle Allah'ın elindedir. Gökler Cenâb-ı Hakk'ın kudretiyle dürlmüştür." [Zümer 67].

1.2.9. Salâhî'nin Şerhi [Hacı Mahmud Efendi nu. 2684, 53a-53b]

Şeyh Şalâhaddîn-i 'Uşşâkî Hâzretlerinin Şerhidür

بادام دو مغز است که در حنجر الماس / ناداده لبش بوسه سر و پای فسانرا

Bādām dü mağz aşl iki lübbi olan bādemdür ve teşbîh-i belîğ üzre *berāber necî vü hemdem ü muşāhib* ve bunların emşālî birbirinden münfekk olmayan şeyde dağı istî'mâl olunur. *Dü* bunda nev' ü cins ve taḥsîn-i lafz için olan kabildendir. Ve ḥancer-i elmās cevher-dār ḥancer ma'nāsınadır. Ve sâ'ir âlet-i cerḥ ve te'sîr olan fikr ü lisân ve âlet-i ricl ve emşālîne 'alâ-ṭarîki'l-isti'âre itlâk olunur. Ve *fesân* kılıç ve bıçağ biledukleri bilegü ma'nāsınadır. Ve *dü mağz* qarînesiyle beytün iki ma'nâya sevki muhtemeldür ki bu beyt beyt-i sâbîkda yâhud zihnde bir mevşüfuñ sıfatı olur. Ve mevşüfi muhtemeldür ki bir maḥbûbe-yi bâkire ve 'arûs-ı mâkire ola. Yâhud gâmız-ı ḥikmet-âmîz bir kelâm-ı bikre râmîz ola. Vech-i evvel üzre maẓmûn-ı beyti bu kıt'a cem' ider. Li-şârihihi

Bādām dü mağzuñ giricek devr[i] vü mağzı

Bir ḥokḫa-yı mercân olur açılmamış ağızı

Büs itse ser-i ḥancer-i elmâsı lebinden

Ḳanın dökerek cerḥ ider elbette o nağızı

'Alâka-yı şebîhleri zâhirdür. Lâkin bu muḥaşşaluñ muḥtaşarı mufaşşalından mu'teberdür. Ve vech-i şânî üzre maẓmûn-ı beyt *bādām dü mağz* gibi 'ulûm-ı zâhiriyye ve bâḥıniyyeyi câmi' olan maẓmûn-ı bîkrüm bir güftedür ki henüz ḥancer-i elmâs-ı fikr ile nâ-süftedür. Ya'nî ser-ḥadd-i mü'eyyed-maḳâl ḥikmet-i mişâle ḳuvvet-i mütefekkire ile cäsüs-ı ḥayâl-i reh-yâb olmaḳ ba'idü'l-iḥtimâldür dimek olur. Li-şârihihi

Zirve-yi nazmuma reh-yâb olamaz vehm ü ḥayâl

Ḥâlet-i 'aşḫ-ı ḥired-süz ile gūyân oldum

Dürr-i nâ-süfte-yi ḥikmetse nola her suḫanum

Cevher-i ma'rîfet-i Ḥaḫḫıla pür-kân oldum

Bunlardan gayrı ma'ânîye dağı tekellüf iḥtimâli vardır. Lâkin aḳreb olan bunlardur ki bu iki ma'nâyı mutaẓammın 'arûs ismine mu'ammâ olur. Zîrâ *bādām dü mağz*da bādāmuñ mağzı intikâd ṭarîki üzre ḥarf-i vasaṭı olan dâldür ki isminün 'adedi otuz beşdür. Mağzı iki olunca yetmiş olur ki (ع) 'ayn ḥarfî murâd olunur. Ve ḥancerden teşbîh ṭarîkıncâ (ر) râ ḥarfî murâd olunur. Ve elmâsdan cinâs-ı ḥattîsî üzre لمسندن murâd olunur⁴¹ ki yapışdurmaḳ ma'nāsınadır ki (ع) 'ayn ve (ر) râ ḥarfîlerinün terkîblerine remz olup terkîb[le] (ع) olur. Ve fesân lafzınıñ ser ü pâyı (ف) fâ ve (ن) nündür. Nâ-dâde nefy ile isḳâṭ olıcaḫ (س) sâ ḳalır ki (س) sîni ḥâlî üzre terk ve elifden 'adedi olan eḫad murâd olunur ki (حد) on üçdür. Ve andan ol 'adede muvâfiḫ olan vâv (واو) 'adedine intikâl idüp müsemnâsı olan (و) [53b] ḥarfî murâd olunur ki قلب الشئ كنه و لبك لينا ناقصی olmağıla كنه قلب الشئ كنه و لبك لينا ناقصی itibârınca ḳalb murâd olunur ki ḳalb-i ba'z ile (و) vâv ḥarfî üzerine taḳdîm ve (ع) lafzına te'lîf-i ittişâlî ile 'Arûs (عروس) olur. Ḳaldı ki ḥancerün rāya teşbîhi elsi-ne-yi su'arâda keşirdür. Nite kim Bâkî merḥûm[un] şî'rinde dağı vâkı' olmuşdur.

⁴¹ Elmâs'ın cinâs-ı hattîsî ile aynı kelimenin (الماس) "ilmâs" şeklinde okunuşu kastedilmektedir.

Gitmez o mehûn râ gibi hancer kemerinden

‘Āşıklarını öldürür âh işte burası

Bu beytten dağı Murâd mu‘ammâsı istihrâc olunur. (مه) *Meh*[üñ]kemerinde râ (ر) olunca (مره) olur. Peş beş ‘adedden ‘ibâret olan (ه) hâ harfi ‘adedine muvâfık olan elif dâl (د) harflerine tebdîl ile Murâd (مراد) olur. Hâzâ mâ fi'l-ķalbi'd-dâ'iri ve'l-ma'nâ fi-baṭnı'ş-şâ'iri.

1.3. Türkçe Muammaların İzahları

1.3.1. Salâhî'nin Muammalarla Örülü Gazeli

Salâhî'nin kendisine ait olan bu gazel birçok muammayı içermektedir. Farsça beyitlerdeki yöntemin aksine Salâhî, gazelin her bir beytini önce şerh edip sonra beyitlerin mazmunu kabul ettiği muammaları şerhe başlamamıştır. Burada takip edilen usul, bazı beyitlerdeki kısa malumatı bir kenara bırakırsak, doğrudan muammaların çözümüne başlamak olmuştur. Salâhî'nin bahsi geçen gazeli şudur:

Bahs-i âdâb itmege bir yire geldi üç edîb

Bir cedelden çıkdı üç vechile bir remz-i garîb

Aynı vü gayrı degül ismün müsemmâ dir biri

Aynıdır gayrı degüldür dir biri budur acîb

Dir biri gayr-ı müsemmâ olmaz esmânun biri

Aynıda olmaz ki zıddı var olur ana rakîb

Bir edîb arada dir ki iktizâ itmez cedel

Râh-ı Hakda ismile irer müsemmâya lebîb

Hem müsemmâdan irer esmâya erbâb-ı kemâl

Kesret içre gülşen-i vahdetde olur andelîb

Biri sırr olur biri olur hakikatda bedel

İkilik kaydından el çek ehl-i dil ol ey habîb

Çeşm-i dilden nokta-yı mevḥûmı ref' it hâsılı

Gaynı ayn eyle Salâhî gör mu'ammâya garîb

Birinci beytin ilk mısraındaki muammaya ulaşmak için üzerinde durulan kelime (اديب) edîbtir. Bu kelimenin ebceddeki karşılığı on yedidir. Mısrada "üç edîb" dendiği için on yedi sayısı üç ile çarpılır ve elli bir bulunur. Elli bir sayısı aynı zamanda (واو وهم) vehm'in ebceddeki toplamına eşittir. Vehm kelimesindeki harflerin isimlerinin (واو هاء ميم) değerleri toplamı ise yüz ondur. Oradan ebced bakımından yüz ona eşit 'Alî (على) ismine ulaşılır.

İkinci mısradaki birçok muamma gizlenmiştir. Muammaların çözümündeki anahtar kelimelerden biri (جدل) cedeldir. Cedel'den üç çıkması demek, ebced bakımından üç olan (ج) cîm harfinin çıkarılması demektir. Bu sayede cedel, (دل) dil'e dönüşür. Dil (دل), ebced bakımından kendisine eşit olan *Bâyezîde* ulaşmayı sağlar. Her ikisinin de ebced değeri otuz dördtür. Mısradaki "üç vech" ibaresi ebced bakımından on dört olan (وجه) vech'in üç ile toplanmasına işaret etmektedir. Ortaya çıkan on yedi sayısı ilk mısradaki da geçen *Edîb* (اديب) isminin karşılığıdır.

Cedel'den üç vechile bir remzin çıkması ile kast edilen muammanın *cedel* üzerine bina oluşudur. Cedel'i meydana getiren üç harften her biri ayrı bir muamma oluşturmaktadır. Buna göre (جدل) cedel'in (جيم) cîm'i ebced olarak elli üçtür ve *Ahmed* (احمد) ile aynı değerdedir. Dâl (دل) ebced hesabıyla otuz beştir ve *[E]bâ Yezîd* ile eşittir. Cedel'in lâm harfinden yola çıkılarak ise birçok isim tespit edilmiştir. Lâm (لام) harfi *kalb* edilerek yani harfleri kendi arasında yer değiştirilerek [kalb-i ba'z] (امل) emel'e ve onun yakın anlamlısı (اميد) ümmîd'e ulaşılır ki ümmîd'in ebceddeki karşılığı elli beştir. Ümmîd ile ebced bakımından eşit olan *Mucîb* (موجب) ismidir.

Diğer taraftan (لام) lâm'ı meydana getiren (لام) lâm, (الف) elif ve (ميم) mîm harflerinin ebced olarak toplamı iki yüz yetmiş ikidir ki rub' (ربع) ile eşittir. Rub' *dörtte bir* anlamıyla (چار يك) çâr yek demektir. Çâr yek ise *dört yek* anlamına gelmektedir. Yek (يك) değer olarak otuzdur. Bu sebeple *dört yek* yüz yirmi eder. Yüz yirmi, balık anlamına gelen semek (سمك) ile ebced olarak aynıdır. Semek'ten yakın anlamlısı (ماهى) mâhî'ye ulaşılır ve oradan da mâhî'nin ebced olarak eşiti (نو) nev'e varılır. Nev kelimesinin müterâdifi (جديد) cedîd'dir. Cedîd'in ebced değeri yirmi birdir. Bu ise *Tayyib* (طيب) ismi ile ebced bakımından eşdeğerdir.

Diğer yönden çâr yek'in sadece birinden, yani tek (يك) yek'ten otuz sayısına ve oradan da (ماء) mâh'a ulaşılır. Ebced bakımından mâh ile *Velî* (ولى) eşittir. İkinci yek'ten elif (الف) ve ebced bakımından eş değeri 'Âlî (عالى) kastolunur. Üçüncüden, yek'in Arapçadaki yakın anlamlısı (احد) ehad'a ulaşılır ki ebced bakımından (ى ج) harflerine denktir. Bu harflerin isimleri olan (جيم) cîm ve (ياء) yâ' ebced olarak altmış beştir ki Farsça üç anlamına gelen (سه) se ile ebced açısından aynıdır. Se ile ebceddeki karşılığı üç olan cîm (جيم) harfine varılır. Cîm'in ebceddeki toplamı elli üçtür ki hesapça *Ahmed* (احمد) ismine denktir. Dördüncü yek'ten vâhid (واحد) ve ebcedçe karşılığı (ط ي) kastedilir. Bu harflerin isimleri tâ' (طاء) ve yâ' (ياء) ebced hesabıyla yirmi üç toplamına eşittir. Bu rakam ise *Tabîb* (طبيب) ismiyle ebced olarak aynıdır.

Dördüncü beytin ikinci mısraındaki *ismile irer müsemâyâ lebîb* ifadesinden *ism*, müsemâyâ ve lebîb'in ebced değerlerinin bir araya getirileceğine işaret vardır. İsm (اسم) (101), müsemâyâ (مسما) (141) ve lebîb (لبيب) (44) olduğuna göre bunların toplamları iki yüz seksen altı olacaktır. Bu rakam mâhir anlamına gelen *Fârih* (فاره) isminin ebced değerine eşittir.

Beşinci beyitteki *irer esmâyâ erbâb-ı kemâl* ifadesinden *İsmâ'îl* muamması bulunur. Buna göre erbâb (ارباب) lafzının ebced değeri iki yüz altıdır ki kendisiyle aynı değerde olan (رو) rû'ya eşittir. Rû'nun Arapçadaki karşılığı vech'dir. Vech ile aynı değerde olan yed (يد) lafzıdır ve yed'in eş anlamlısı (يمين) yemîn'dir. Yemîn'in ebced değeri yüz ondur. Oradan ebced bakımından yüz on olan (عيل) 'îl'e ulaşılır. (عيل) ile esmâ (اسما) birleştirilince İsmâ'îl (اسماعيل) ismi ortaya çıkar. Beşinci beytin şerhinde son olarak vurgulanan ve *gayn zâhirdür* ifadesinde, gayn harfi ebcedde *bin* olması nedeniyle, "bin" anlamına gelen "hezâr"ı çağırıştırır ve *hezâr* aynı zamanda bülbül anlamı ile beyitte geçen "andelîb" in murâdifidir.

Altıncı beyitte de tıpkı ilk beyitteki gibi birçok muamma bulunmaktadır. Beytin ilk mısraındaki "biri" lafızları bir üst beyitte geçen (اسما) esmâ ve (مسما) müsemâyâ işaretler.

Esmâdan birinin sır olması demek, *bir* sayısına tekabül eden son *elifin* çıkarılması demektir ki böylece (اسم) ism elde edilir. İsm'in eş anlamlısı (نام) nâmdır ve ebced hesabıyla eşiti *Mâlik* (مالك) ve *Kâmil* (كامل) isimleridir. *Müsemmâ* ebced olarak yüz kırk bire denk gelmektedir. Yine beyitteki "biri sır olur" ibaresinden hareketle müsemmâdan bir eksiltirse yüz kırk bulunur ki bu sayı ebced bakımından (سليم) *Selîm'e* eşittir. *İkilik kaydından el çek* ibaresi ile müsemmâ'nın ebced değerinden iki çıkarılır ve yüz otuz dokuz bulunur. Bu rakam ebced olarak (صلاحي) *Salâhî'ye* eşittir. *Müsemmâya* bir ilave edilince yüz kırk ikiye ulaşılır. Bu sayı (عبدالله) *Abdullâh* ismiyle ebced olarak aynı hesaba denktir. Ayrıca *müsemmâ* ebced olarak yüz kırk bire denk olduğundan (لايق) lâyıq lafzı ile eş değerdir. Lâyık'ın eş anlamlısı (سزا) *sezâdan* hareketle ebced bakımından *sezâya* denk gelen (حين) hîn'e ve onun yakın anlamlısı (زمان) zamân'a ulaşılır. *Zamân* ile ebced bakımından eşit olan (محمود) *Mahmûd* ismine varılır.

Son beyitteki (حاصلی) hâsılı lafzı, "çeşm-i dilden" ifadesindeki "dil" in verdiği ipucu ile ortadan ayrılır (intikâd edilir). Kendi içinde *kalb* olunarak (kalb-i ba'z) (صلاحي) *Salâhî* ismi bulunur. "Gaynı ayn eyle" ifadesinden iki ayrı muamma çözümü mümkündür. İlk olarak (عين) ayn'dan (الف) elif ve elifden müsemmâsı (ل) harfi kast olunur.⁴² Ayn'ın müsemmâsı ise (ع) harfidir. Elif (ا) ve (ع) ayn'ın rakamları toplamı yetmiş birdir. Buradan (لام) lâm'a ulaşılır. Lâm'ın müsemmâsı (ك) harfidir ve ebced değeri otuzdur. (ك) harfi ebced bakımından (يك) yek ile eşdeğerdir. Buradan yek'in eş anlamlısı *Vâhid* (واحد) ismine ulaşılır. İkinci olarak "garîb" lafzı anahtar kelime olarak kullanılır. (غريب) garîb'deki gayn harfinin noktası kaldırılarak "gayn" "ayn" olur. Ortaya çıkan (عريب) kalb edilerek deve anlamına gelen (بعير) ba'îr lafzına ulaşılır. Ba'îr'in eş anlamlısı (جمال) cemel'dir. Cemel lafzı ile ebced bakımından eşdeğer olan (جليل) *Celîl* dir.

1.3.2. Salâhî'nin Şerhi [Osman Ergin 832, vr.9b-12a]

Hâzâ şerh-i mu'ammâ-yı muhtaşarca li's-Şeyh 'Abdullâh Şalâhiddîn el-Uşşâkî kuddise srruhû

[10a] Baḡs-i âdâb itmege bir yire geldi üç edîb

Edîb (اديب) 'adedi (17)'dür. (3) ile (20) 'aded olur ki hâdî (هادى) [ve] vedûd (ودود) 'adedidür. Ve üçe ḡarb ile (51) 'aded olur ki vehm (وم) 'adedidür ki andan vehm ḡurûfinuñ ismleri murâd olunur ki yüz on 'adeddür ki andan 'Alî (على) murâd olunur.

Bir cedelden çıktı üç vechile bir remz-i ḡarîb

Cedelden (جدل) üç olan cîm (ج) çıkınca *dil* (دل) kalur ki Bâyezîd (بايزيد) 'adedidür. Ve üç vech 'adediyle on yedidür ki Edîb (اديب) 'adedidür. Ve cedel lafzından üç vechile mu'ammâ remzine işâretdür ki cedel ḡarflerinüñ *ismleri* murâd olunur ki (دال) cîm (جيم) dâl (لام) lâmdur. Pes cîm (53) olmağıla tamâm Aḡmed (احمد) 'adedidür. Ve dâl (35) olmağıla [E]bâ Yezîd 'adedidür.⁴³ Ve (لام) lâm (71) olmağıla ḡalb-i ba'z ile emel (امل) ve murâdifî ümmîd (اميد) ve 'adedine muvâfiḡ Mucîb (مجيب) murâd olunur. Ve vech-i âḡardan (لام) lâmuñ esmâ-yı ḡurûfî (لام) lâm (الف) elif (ميم) mîm murâd olunur. (272)

⁴² Salâhî 'ayndan elif'e nasıl ulaşılacağını ifade etmemiş. Ancak son muammada benzeri bir şekilde eliften ayn'a nasıl ulaşılacağını dair bilgi şöyle: Eliften kasit (يك) yek'tir. Yek'in ebceddeki karşılığı otuzdur ki bu da lâm (ل) harfine denktir. Otuz, Farsçada sî (سى) demektir. Sî'nin ebceddeki karşılığı yetmiştir ki (ع) ayn harfine eşittir. Bu bağlamda elif ile ayn eşittir.

⁴³ Orijinal metinde Bâyezîd şeklindedir. Ancak bu haliyle ebced hesabıyla otuz dört etmekte ve hesap eksik kalmaktadır.

‘adedidür. Ve andan ‘adedine muvâfîk (ربع) rub‘ [ve] murâdifi çâr yek (چار يك) murâd olunur. Ve bir i’tibârla dört yek (يك) hesâbı (120) ‘adeddür ki andan semek (سمك) murâdifi mâhî (ماهى) [ve] ‘adedine muvâfîk nev (نو) ve anuñ murâdifi cedîd (جديد) murâd [10b] olunur ki (21) ‘adeddür. Ve andan Tayyib (طيب) murâd olunur. Ve bir i’tibâr ile çâr yeküñ birinden otuz ve [andan] mâh (ماه) ve andan ‘adedine muvâfîk Velî (ولى) murâd olunur. Ve ikinci yekden elif (الف) ve ‘adedine muvâfîk ‘Âlî (على) murâd olunur. Ve üçüncü yekden ehad (احد) ve ‘adedine muvâfîk (ى ج) harfleri ve anlardan isimleriniñ ‘adedi murâd olunur ki (65) ‘adeddür. Ve andan se (سه) ve seden (ج) ve ism-i cîm (جيم) murâd olunur ki Aḥmed (احمد) ‘adedidür. Dördüncü yekden vâhid (واحد) ve ‘adedine muvâfîk (ى ط) harfleriniñ isimleriniñ ‘adedleri murâd olunur ki (23) ‘adedidür. Ve andan Ṭabîb (طبيب) ismi murâd olunur ki bu kıyâs ile qatı çok vechler bulunur. Lâkin teşhîz-i zihne bu kadar kâfidür.

‘Aynı vü gayrı degül ismüñ müsemmâ dir biri

‘Aynıdır gayrı degüldür dir biri budur ‘acîb

Ya’nî cedel lafzında olan ḥurûf-ı müsemmaları ism-i müsemmanıñ ‘aynı degül ve gayrı daḥı degüldür. Ve bu münâsebet ile bundan murâd ‘ilm-i kelâmda ism müsemmanıñ ‘aynı mı ve gayrı mı bahşı olınsa gerekdür ki anuñ tafşîli bu muhtaşara şıgmaz.

Dir biri gayr-ı müsemmâ olmaz esmânuñ biri

‘Aynıda olmaz ki zıddı var olur aña raqîb

[11a] Ya’nî ne kadar esmânuñ gayrı olmaz ise daḥı yine müsemmanıñ ‘aynı daḥı olmaz. Zîrâ [her] ismüñ muqâbilinde bir zıdd u raqîbi vardur ki eger esmânuñ biri ‘ayn-ı müsemmâ olsa muqâbilinde vücûdı olmamaq lâzım gelürdi. Teqâbül-i esmâ ise zâhirdür.

Bir edîb arada dir ki iktizâ itmez cedel

Râh-ı Ḥaḫda ismile irer müsemmâya lebîb

Ya’nî bir edîb-i ‘âkıl ve edîb-i kâmil aralarına girüp dir ki ey edîbân-ı kışrî-suḥanân tâ-be-key bu cedel-i delîl ü burhân. **Meşnevî**

پای استدلالیان چوبین بود / پای چوبین سخت بی تمکین بود⁴⁴

muḫtezâsınca delîl ü burhândan geçüp keşf ü ‘ayân ve zevk-i vicdâna irmege başuñuza(?) bir çâreñüz yok mı. Sâlik-i lebîb olanlar râh-ı Ḥabîbde ismile müsemmâya irerler. Ya’nî tekşîr-i tekrâr-ı esmâ-yı ḥüsnâ ile kuyûd-ı mâsivâdan rehâ vü resîde-yî feraḫ-fezâ-yı ‘âlem-i iṭlâk-ı bâlâ ve vâsıl-ı Mevlâ olurlar. Siz ise ma’rifet-i lem-yezele cedeli bedel kılup ism müsemmanıñ ‘aynı mı gayrı mı bahşini meşel kılmışuñuz demek olur. Ve ism ile irer müsemmâya lebîb ya’nî ism (اسم) (101) müsemmâ (مسما) (141)

⁴⁴ İstidlâlcilerin ayağı ağaçtandır. Ağaçtan ayak çok güçsüz ve dayanaksızdır. Yeri tam olarak kavramaz, bu yüzden ağaç ayak ile yürümek çok zordur. Her türlü hususu istidlâl ile anlatmaya çalışanların yani ehl-i istidlâlin akıl ve fikirlerinin ayakları da ağaçtandır. Bu sebeple ehl-i istidlâlin yürüyüşleri ve eşyanın batınına nüfuzları zaaf üzredir. [Meşnevî’nin bu beytinin şerhi için bkz. Abdülkadir Dağlar, *Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (İ. cilt) (İnceleme-Tenkitledi Metin-Sözlük)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2009, s. 869; krş. Ahmet Tanyıldız, *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû’atu’l-Letâijif ve Matmûratu’l-Ma’ârif) (İ. cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2010, s. 863.]

lebîb (لبیب) (44) ‘adedleri bir yire gelince (286) olur⁴⁵ ki Fârih (فاره) ‘adedidür. Hâzık ve ziyâde mesrûr ma‘nâsına. [11b]

Hem müsemmadan irer esmâya erbâb-ı kemâl

Keşret içre gülşen-i vahdetde olur ‘andelîb

Ya‘nî erbâb-ı kemâl ve aşhâb-ı hâl olanlar ism ile vâsıl-ı müsemma olduğdan sonra tekmil merâtib-i kuşvâ ve cem‘-i esmâ için mertebe-yi ehadıyyetden maķâm-ı vâhidıyyet ü keşrete ‘avdet ve gülşen-i vahdetde bülbül-i hoş-nevâ-yı hikmet olurlar. Ve irer esmâya erbâb-ı kemâlden dahı İsmâ‘îl ismi istihrâc olunur. Zîrâ erbâb (اریاب) (206) ‘adeddür ki rû (رو) ‘adedidür. Ve ‘Arabîde murâdifî vech (وجه) ‘adedine muvâfık yed (ید) ve yedden murâdifî yemîn (يمين) murâd olunur ki (110) ‘adeddür. Andan (عیل) murâd olunur. Ve (عیل) lafzı esmâ (اسما) lafzına te‘lif-i ittişâlî ile İsmâ‘îl (اسماعیل) oldı ve ğayn zâhirdür.

Biri sırr olur biri olur hakikatda bedel

İkilik kaydından el çek ehl-i dil ol ey habîb

Ya‘nî esmâdan ve müsemmadan biri *sırr* olunca ya‘nî isķât olunca (اسما) *esmâdan bir* gidince (101) ‘aded bâkî kalur ki (اسم) *ismden* Fâriside murâdifî *nâm* (نام) ve ‘adedine muvâfık Mâlik (مالك) ve Kâmil (كامل) ismi murâd olunur. Ve müsemma (مسما) elif ile (141) ‘adeddür ki ‘âlem (عالم) ‘adedidür. Bir isķât olunca Selîm (سليم) olur. İkilik kaydından el çek qarînesiyle *müsemmanuñ* ikisi isķât olunca (139) [12a] kalur ki Şalâhî (صلاحی) ‘adedidür. Ve müsemmayâ bir yedek ya‘nî bir ziyâde olunca (142) olur ki ‘Abdullâh (عبدالله) ‘adedidür. Bundan ğayrı müsemma ‘adedi (141) olmağıla muvâfık u *lâyık* (لايىق) ve murâdifî *sezâ* (سزا) murâd olunur. Ve anuñ ‘adedine muvâfık hîn (حين) lafzı ve anuñ murâdifî zamân (زمان) murâd olunur.⁴⁶ Ve anuñ ‘adedine muvâfık Maħmûd (محمود) ismi murâd olunur.

Çeşm-i dilden nokta-yı mevhûmı ref it hâşılı

Ĝaynı ‘ayn eyle Şalâhî gör mu‘ammâya ğarîb

Hâşılı (حاصلی) lafzı *dil* qarînesiyle kalb olıcaķ Şalâhî (صلاحی) oldığı zâhirdür. Ve ğaynı ‘ayn eyle lafzı iki vechile isti‘mâl olunur. **Vech-i evvel** ‘ayndan⁴⁷ elif ve *elid*den müsemması (ل) ğarfî murâd olup ve ‘ayndan müsemması (ع) ğarfî murâd olunur ki ikisinüñ ‘adedi 71 olur ki andan lâm (لام) ve müsemması (ل) ğarfî ‘adedine muvâfık yek (يك) ve murâdifî Vâhid murâd olunur. Ve **vech-i şânî** ğarîb (غريب) lafzında isti‘mâl olunur ki noktasınuñ ref‘iyle ğaynı ‘ayn olup (عريب)⁴⁸ ve kalb ile (بعير) ve murâdifî cemel (جمل) ‘adedine muvâfık Celîl (جليل) murâd olunur. **Temmet.**

1.3.3. Bir Diĝer Muamma Beyti

Salâhî Efendi'nin çözdüĝü muamma beyitlerinden biri de:

⁴⁵ Orijinal metinde 186 yazılıdır.

⁴⁶ Orijinal metinde "hîn" yerine "Hüseyn" yazılıdır. Ancak "zamân" ile eş anlamlı (müterâdif) olan "hîn" olduğundan, orijinal metindeki "Hüseyn" rivayeti tercih edilmemiştir.

⁴⁷ Orijinal metinde "gayndan" yazılıdır.

⁴⁸ Orijinal metinde "ĝarîb" yazılıdır.

Nâmi maḥbûbun olupdur heft harf mu'telif

Her biri yek i'tibârıyla olur anun elif

beytidir. Beytin kimin olduğuna dair bir kayıt yoktur. Ancak muamma şerhinde Miftâhu'l-Vücûd adlı Salâhî'nin risalesine gönderme yapılması, beyit ve şerhinin Salâhî'ye ait olma ihtimalini akla getirmektedir. Şârihin tespiti üzere beyitten insân-ı kâmilin ismini muhtevi *Abdullâh* muamması çıkmaktadır. Muammanın çözümünde üç anahtar kelimedenden bahsetmek mümkündür: *Heft harf*, *yek* ve *elif*. Muamma yedi elif üzerine kurulmuş ve her bir elif "yek" ile irtibatlandırılmıştır.

Birinci elif: Eliften kasıt (يك) yek'tir. Yek'in ebceddeki karşılığı otuzdur ki bu da lâm (ل) harfine denktir. Otuz, Farsçada sî (سى) demektir. Sî'nin ebceddeki karşılığı yetmiştir ki (ع) ayn harfine eşittir. Yani birinci elifle ayn harfine ulaşılmaktadır.

İkinci elif: Eliften kasıt yek'tir ve Arapça karşılığı (احد) ehad'dır. Ehad'in ebced değeri on üçtür. Ehad ile ebced bakımından (واو) vâv eşittir. Vâv (واو) ile kast edilen ise (و) dir ve bu harfin ebced değeri altıdır. (و) harfi ebced bakımından (ها) hâ'ya eşittir. (ها) hâ'dan kasıt (ه) harfidir. (ه)'nin sayı değeri beştir. Beş, Farsçada (پنج) penç demektir. Penç'in ebceddeki karşılığı elli beştir ve kendisi gibi elli beş olan (نه) nüh ile eşdeğerdir. Nüh, dokuz demektir. Farsçada on demek olan (ده) deh'in ebced hesabıyla karşılığı dokuz olduğundan nüh ile deh birbirine denktir. Deh (ده) ile ebced bakımından dü (دو) eşittir. *Dü* iki demektir. İkiden de ebcedde iki olan (ب) 'ye ulaşılır. Neticede ikinci elifin bu muammadaki karşılığı (ب) harfidir.

Üçüncü elif: İkinci elifte en son ulaşılan (ب) *harfinin müsemâsı*, (ب)'nin *ismine* çevrilirse (باء) bâ'ya ulaşılır. (باء) bâ'nın ebced değeri dördtür. Bu sebeple (د) harfine eşittir. Üçüncü elifin muammadaki karşılığı (د) harfidir. Üç elif birleştirilirse ortaya (عبد) 'abd çıkacaktır.

Salâhî Efendi, sonraki dört elifin muammayla irtibatını aynı şeyleri söyleyip tekrara düşmemek adına anlatmamıştır. Ancak özellikle birinci ve ikinci elifteki izahlardan hareketle diğer elifler şu şekilde tespit edilebilir:

Dördüncü elif: Eliften kasıt (يك) yek'tir. Yek, Farsçada bir demektir. Bu yönüyle ebced bakımından bire eşit olan (ا) harfine eşittir. Dördüncü elifin muammadaki karşılığı yine (ا) elif harfidir.

Beş ve altıncı elif: Eliften kasıt (يك) yek'tir. Yek'in ebceddeki karşılığı otuzdur ki bu da lâm (ل) harfine denktir. Muammada beş ve altıncı elifin yerine (ل) harfi yazılacaktır.

Yedinci elif: Eliften kasıt yek'tir ve Arapça karşılığı (احد) ehad'dır. Ehad'in ebced hesabıyla karşılığı on üçtür ve *ehad* ebced bakımından (واو) vâv'a denktir. Vâv (واو) ile kast edilen ise (و) dir ve bu harfin ebced değeri altıdır. Bu yönüyle ebced bakımından (ها) hâ'ya eşittir. (ها) hâ'dan kasıt (ه) harfidir. Muammada yedinci harfin karşılığı (ه) dir.

Bu yedi harf birleştirilince (عبدالله) 'Abdullâh ismi bulunmaktadır.

1.3.4. Beytin Şerhi [Hacı Mahmud Efendi 2684, vr 31a-31b]

Mertebe-yi insân-ı kâmil zemîninde vâkı' olan yedi elifden kâ'ide-yi mu'ammâ üzre 'ale'l-ıtlâk insân-ı kâmilüñ ismi olan 'Abdullâh mu'ammâsı istihrâc olunur. **Beyt**

Nâmi maḥbûbuñ olupdur heft harf mu'telif

Her biri yek i'tibârıyla olur anuñ elif

Hâll-i mu'ammâ

Elif-i evvelden yek (يك) murâd olunur ki 30'dur ki lām (ل) 'adedidür. Fârisîde murâdifî (سى) sîdür ki 70'dür. Andan 'ayn (ع) murâd olunur. Ve ikinci elifden (بك) yek ve 'Arabîde murâdifî ehad (احد) murâd olunur ki 13'dür. Anuñ 'adedine muvâfîk vāv (واو) murâd olunur. Ve andan müsemmasî (و) murâd olunur. Ve anuñ 'adedine muvâfîk hâ (ها) ve andan müsemmasî (ه) murâd olunur ki Fârisîde he (ه) pençdür (بنچ) ki (55)'dür. [Anuñ 'adedine muvâfîk (نه) nühdür.] Anuñ 'adedine muvâfîk (ده) murâd olunur ki 10 'adeddür. Ve anuñ 'adedine muvâfîk dü (دو) murâd olunur ki ikidür. Ve ikiden (ب) harfî murâd olunur. 'Ayn (ع) ile terkîb olıcağ (بع) olur. Ve üçüncü elifden tafşîl olındığı üzere nihâyetinde bâ (باء) ismi ve anuñ 'adedine muvâfîk (د) harfî murâd olunur. (عب) ile terkîb olıcağ 'abd (عبد) olur. Kuşûr tafşîlden müstağnidür. Ve mertebe-yi haqîkat-ı Muhammediyye zemîninde olan iki elif haqîkat-ı Muhammediyyeden kinâye olan (ب) harfîne remz ü işâretdür. Ve mertebe-yi ehadîyyet zemîninde vâkıf olan bir elif mertebe-yi ehadîyyet kâbil-i ta'dâd olmadığına remz ü işâretdür ki tafşîlleri Miftâhu'l-Vücûdda zîkr olınmışdır.⁴⁹ [31b] Ve bâlâda olan müşelleşü's-şekl hey'et-i mecmû'asıyla şekl-i müstedîr eylesen üç dâ'ire hâşıl olur ki hâricdeki dâ'iresinde on sekiz elif ve anuñ dâhîlinde olan dâ'irede yedi elif ve anuñ dâhîlinde olan dâ'irede üç elif olmağıla mecmû'ı yigirmi sekiz elif olur. Pes dâ'ire-yi hâricde olan on sekiz elif ta'ayyünât-ı kevnîyenüñ on sekiz rütbesine delâlet ider ki evveli ervâh-ı mücerrede şânîsi nüfûs-ı mücerrededür. Anuñ tahtında olan nüh felek ta'ayyünâtını anlara zamm ile on bir 'aded olur. Ve eflâkûñ tahtında olan 'anâsır-ı erba'a ta'ayyünâtını anlara zamm ile on beş 'aded olur. Ve mevâlid-i şelâşeyi anlara zamm ile on sekiz 'aded olur. Bu ta'ayyünâtda müte'ayyin olan lâ-yu'add u lâ-yuḥşâ esmâ-yı İlâhiyenüñ uşûlî mertebesinde olan yüz 'aded esmâ mezkûr olan on sekiz 'adede darb ile on sekiz biñ 'âlem oldığına remz ü işâretdür. Ve anuñ dâhîlinde olan dâ'irede yedi 'aded elif degeri sebkat itdiği üzere insân-ı kâmile remz olmağıla insân-ı kâmil on sekiz biñ 'âlemi muḥîṭ u şâmil olmağa remz ü işâret olur. Ve anuñ dâhîlinde olan dâ'irede üç elif mertebe-yi ferdiyyete remz olmağıla noḡta-yı dâ'ire vücûda remz olmağıla mertebe-yi ferdiyyet bi'l-aşl insân-ı kâmil Hazret-i Faḡr-ı Kâ'inât efendimüze remz ve bi't-teba' vâriş-i küllîsi olan insân-ı kâmile maḡşûş idigine remz ü işâret olur.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bir dönemler gereksiz laf canbazlıkları ve ibare oyunu olarak görülen muamma, Salâhaddîn-i Uşşâkî gibi muammacılar elinde, bu tür isnâdlardan kurtulmuş ve şiirin has odası olarak tavsîf edilebilecek mazmûna dönüşmüştür. Salâhaddîn-i Uşşâkî'ye göre mazmun hükmündeki bu muammalar bazı hakikatlerin altını çizmeli ve onların anlaşılması için katkıda bulunmalıdır. Aksi takdirde derinliği olmayan boş sözlerle uğraşmanın bir kıymeti yoktur. Ayrıca şârih, hakikate hizmet bağlamında, muammayla birlikte beyitlerin anlam tabakalarını da şerh etmiştir. Bunu yaparken de büyük oranda Muhjiddin İbnü'l-Arabî'den tevârüs ettiği sûfi gelenekten faydalanmıştır.

Salâhî Efendi muammaları çözerken ebced hesabını ustalıklı kullanmış ve erbabınca dahi anlamsız görülen bazı beyitleri kolaylıkla şerh etmiştir. Buna ilaveten kendisi de muamma manzumeleri telif etmiştir. Ancak kimi zaman beyitteki ipuçlarıyla muammaı halletmek yerine

⁴⁹ Miftâhu'l-Vücûd için bk. Osman Türer, Cengiz Gündoğdu, Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Vahdet-i Vücûdla Alakalı İki Risalesinin Arapkirli Hazmî Tarafından Yapılan Tercümesi, ss. 606-639.

"şu kelimenin ebced değeri şudur, bu değer de şu isme tekabül etmektedir" şeklindeki çözümler ve bir mısradan on muamma tespiti gibi zorlama durumlar, Salâhî'nin muamma şerhlerinin muteberliğine gölge düşürmektedir. Lâkin yine de gerek muamma şerhinde gerekse ta'miyeli metinleri şerhdeki ustalığı Salâhaddîn-i Uşşâkî'yi alanın mühim simalarından biri haline getirmiştir.

KAYNAKÇA

- AKAR Metin [2011]. *Su Kasidesi Şerhi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- AKKUŞ Mehmet [1998]. *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, Ankara: MEB Yay.
- ARICI Resul [2006]. Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BİLKAN Ali Fuat [2000]. *Türk Edebiyatında Muamma*, Ankara: Akçağ Yay.
- ÇAPAN Pervin [2005]. *18. yy. Tezkiyelerinde Örneklenen Muamma ve Lugazlar, Osmanlı Araştırmaları*, S. 26, ss. 205-222.
- CEYHAN Semih [2009]. "Salâhî Efendi", *DİA*, C. 36, ss. 17-19.
- DAĞLAR Abdülkadir [2009]. Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri.
- DİLÇİN Cem [1991]. "Fuzulî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi", *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 9, sayı 1, ss. 43-98.
- DİLÇİN Cem [1999]. "Fuzulî'nin Nesib Bölümü Lugaz Olan Bir Kasidesi", *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 39, S. 1-2, ss. 79-86.
- DURMUŞ İsmail [2005] "Muamma", *DİA*, C. 30, ss. 320-322.
- Kimyâ-yı Sa'âdet* [?], İmâm-ı Gazâlî (Çev. Ali Arslan), İstanbul: Merve Yayın- Dağıtım.
- KARAIŞMAILOĞLU Adnan [2010]. *Mesnevî*, Ankara: Akçağ Yay.
- KELEŞ Hafize [2008]. Selahaddin-i Uşşâkî ve Türkçe Tasavvufî Şiir Şerhleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ Mehmed Fuad [1988]. "Fuzulî", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 4, ss.686-699.
- KÜÇÜK Sabahattin [1994]. *Bâkî Divânı (Tenkitli Basım)*, Ankara: TDK Yay.
- KÜRKÇÜOĞLU Kemal Edip [1949]. "Fuzulî'nin Muamma Risalesi", *DTCF Dergisi*, C. 7, S. 1, ss. 61-109.
- ÖNGÖREN Reşat [2012]. *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Salâhaddîn-i Uşşâkî*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin 832, vr. 9b-12a; 47b-50a; 50b-53a.
- Salâhaddîn-i Uşşâkî*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi nu. 2684, vr. 31a-31b; 53a-53b; 53b-54a.
- SARAÇ Yekta [1997]. Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri, *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 27, ss. 297-310.
- TANYILDIZ Ahmet [2010]. İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- TARLAN Ali Nihad [1936]. *Divan Edebiyatında Muamma*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.

- 📖 TÜNER Osman - GÜNDOĞDU Cengiz [2009] "Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Vahdet-i Vücûdla Alakalı İki Risalesinin Arapkirli Hazmî Tarafından Yapılan Tercümesi", *Tasavvuf-İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), S. 23, ss. 606-639.

EKLER

İnsân-ı Kâmilin ismi "Abdullâh" muammâsı. [Hacı Mahmud Efendi 2684, vr.31a]